

ELŻBIETA DYBEK

LOKACJE NA PRAWIE NIEMIECKIM *IN CRUDA RADICE* W POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO W LATACH 1334-1434

Analizę interesujących nas zagadnień wchodzących w zakres niniejszej rozprawy rozpoczniemy od wyjaśnienia treści trzech podstawowych pojęć: lokacja, prawo niemieckie, lokacje *in cruda radice*.

W historiografii polskiej przez termin „lokacja” rozumie się założenie miejscowości w szerokim znaczeniu, a więc założenie wsi lub miasta na terenie wsi, lub zasadniczą reorganizację danej miejscowości, np. przeniesienie jej na inne miejsce czy przeniesienie z prawa polskiego na niemieckie¹. S. Kuraś podaje wiele innych znaczeń tego pojęcia w średniowieczu². Ostatecznie wyjaśnia, że równoznacznikiem pojęcia łacińskiego *locatio* w wypadku zjawiska prawa niemieckiego była również dzierżawa. Dzierżawcą był *locator*, czyli przyszły wójt, lub sołtys, który dzierżawił terytorium osady i odpowiadał przed jej właścicielem za całość czynności we wsi³.

To stanowisko podziela K. Tymieniecki, który również jest zdania, że określenie pierwotnego rzymskiego *locatio* oznaczało dzierżawę, czyli lokacje wsi były przede wszystkim wypuszczaniem ich w dzierżawę⁴.

Zastanówmy się z kolei jakie treści wchodzą w zakres pojęcia „prawo niemieckie” i jaka jest jego geneza?

Prawo niemieckie to potoczne określenie ogółu swobód i praw przysługujących osadnikom, później także zwyczajów prawnych przeniesionych z Niemiec

¹ B. Z i e n t a r a. *Lokacja*. W: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. T. 1. Red. A. Mączak. Warszawa 1981 s. 422-423. T e Ń ż e. *Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r.* Warszawa 1965 s. 98.

² *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich w XIV-XV w.* Wrocław 1971 s. 92.

³ Tamże s. 93.

⁴ *Prawo czy gospodarstwo*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 8:1946 z. 2 s. 280.

na tereny słowiańskie, węgierskie, bałtyjskie skodyfikowane w licznych odmianach⁵.

Po tej ogólnej definicji nasuwa się pytanie o genezę prawa niemieckiego, na jakich terenach ono powstało i w jaki sposób dotarło do Polski?

Jako pierwszy z historyków polskich podjął się wyjaśnienia tego problemu w swych badaniach K. Tymieniecki⁶. Wspomniany historyk wykazał ścisłą łączność prawa niemieckiego w Polsce z procesami feudalnymi dokonującymi się w całej Europie Zachodniej i Środkowo-Wschodniej⁷.

Ten pogląd podzielają także inni historycy. Z. Kaczmarczyk uważa, że *ius teutonicum* przyniosło do Polski wzory zachodnioeuropejskiego feudalizmu⁸. Niemcy nie byli ani jedynymi dawcami tych wzorów, ani jedynymi ich twórcami, sami adaptowali je w Niemczech pod wpływem wcześniej wyrosłych wzorów na terenie Francji, Belgii i Holandii. Stali się oni jedynie pośrednikami wzorów reformy gospodarki feudalnej na terenie Europy środkowej i wschodniej⁹.

Z kolei T. Tyc uważa, że głównym czynnikiem kolonizacji był wolniejszy, ale analogiczny jak na Zachodzie rozwój Europy Wschodniej, wymagający wytworzenia tych samych form, powstałych wcześniej w krajach dawniejszej kultury¹⁰.

B. Zientara zaś, wyjaśniając genezę prawa niemieckiego, zwraca uwagę na znaczenie *ius Teutonicum* (które z *ius Teutonicorum* przekształciło się w *ius*

⁵ Z i e n t a r a. *Niemieckie prawo*. W: *Encyklopedia historii gospodarczej* t. 1 s. 578.

⁶ *Zagadnienie początków miast w Polsce*. „Przegląd Historyczny” 21:1917/1918 s. 319-345; *Prawo niemieckie a immunitet sądowy i jurysdykcja patrymonialna w Polsce średniowiecznej*. „Przegląd Prawa i Administracji” 45:1920 s. 117-149; *Prawo niemieckie w rozwoju społecznym wsi polskiej*. „Kwartalnik Historyczny” 37:1923 s. 38-78; *Napływ Niemców na ziemię polskie i znaczenie prawa niemieckiego w średnich wiekach w Polsce*. „Roczniki Historyczne” 10:1934 s. 226-244; *Wpływy ustroju feudalnego w Polsce średniowiecznej*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 3:1934 s. 77-112; *Kolonizacja a germanizacja Śląska w wiekach średnich*. Katowice 1937; *Prawo czy gospodarstwo* s. 275-291.

⁷ T e n ż e. *Prawo niemieckie w rozwoju* s. 72 n.; T e n ż e. *Prawo czy gospodarstwo* s. 277.

⁸ *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*. Poznań 1945 s. 50 n.; T e n ż e. *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim*. W: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*. Red. J. Krasuski. Poznań 1974 s. 222; T e n ż e. M. S z c z a n i e c k i. *Kolonizacja na prawie niemieckim w Polsce a rozwój renty feudalnej*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 3:1951 s. 77; T. T y c. *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200-1333)*. Poznań 1924 s. 86; B. Z i e n t a r a. *Źródła i geneza „prawa niemieckiego” na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowo-wschodniej w XI i XII w.* „Przegląd Historyczny” 69:1978 s. 53 n.

⁹ K a c z m a r c z y k. *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie* s. 294 n.

¹⁰ Jw. s. 84.

Teutonicum). Określa ono odrębne zwyczaje prawne przyniesione przez kolonistów z kraju rodzinnego, którymi pozwolono im się posługiwać lub nawiązuje do pochodzenia kolonistów (stąd prawo flamandzkie, holenderskie, frankońskie) bądź do nazwy ośrodka, z którego zaczerpnięto wzorce (prawo magdeburskie, prawo z Burg, Schartan, brandenburskie, berlińskie i średzkie). Twierdzi on, że bezpośrednim przodkiem prawa niemieckiego było prawo flamandzkie i holenderskie¹¹.

Na podstawie powyższych rozważań dochodzimy do wniosku, że powstały na Zachodzie, na terenie Holandii i Flandrii w XI i XII w., model osadnictwa wędrował powoli na Wschód, do Niemiec jako „prawo flamandzkie”, do Polski przez Niemcy jako „prawo niemieckie”, z Polski do krajów wschodnich jako „prawo polskie”¹². Jak widać, nie było ono jakąś własnością narodową, ale wspólnym dorobkiem kontynentu europejskiego.

Ostatnio w nauce polskiej zaczęto używać terminu lokowanie miasta na „prawie zachodnim”, pragnąc podkreślić zbieżność tzw. wzoru „niemieckiego” we wsiach i miastach polskich z wzorem zachodnioeuropejskim, właściwym epoce feudalizmu, rozprzestrzenionym przez Niemcy¹³.

Pogląd ten jest zgodny ze stanem faktycznym, zaś nie jest zgodny ze źródłami, w których wyraźnie występuje *ius Teutonicum*.

Termin „lokacje *in cruda radice*” jest rozumiany jako migracja złączona z kolonizowaniem nowego, jeszcze nie zagospodarowanego, obszaru¹⁴.

Wskazują na nie różne czynniki; do najczęściej branych pod uwagę należą karczunki lasu i wolnizna. Nie ulega wątpliwości, że chodzi o lokację na surowym korzeniu, jeśli nastąpiło zwolnienie kmieci od ciężarów na okres 20 lat¹⁵.

Celem naszej pracy jest przedstawienie, jak rozwijało się osadnictwo na prawie niemieckim *in cruda radice*, na jakich terenach się ono szerzyło oraz w czyich dobrach znalazło największe zastosowanie?

Ponadto postaramy się odpowiedzieć na pytanie, czy było to przedsięwzięcie kolonizacyjne, czy tylko ustrojowo-prawne oraz porównamy je z osadnictwem na prawie niemieckim występującym na innych ziemiach Polski, wcześniej już opracowanym.

¹¹ *Źródła i geneza „prawa niemieckiego”* s. 51.

¹² J. Matuszewski. *O biskupstwie lubuskim*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2:1949 s. 79-80.

¹³ Kaczmarczyk. *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie* s. 219.

¹⁴ Tymieniecki. *Prawo czy gospodarstwo* s. 280 n.

¹⁵ J. Luciński. *Lokacje wsi i miast monarszych w Małopolsce od 1386 r.* „Czasopismo Prawno-Historyczne” 17:1965 z. 2 s. 99.

W celu wyjaśnienia wyżej wymienionych problemów zastosowaliśmy metody ustalania faktów: indukcyjną, geograficzną, retrogresywną i statystyczną.

Praca obejmuje lata od 1334 do 1434. Początek tego okresu stanowiło panowanie Kazimierza Wielkiego, który rządził w Polsce od 1333 r. Naszą pracę rozpoczęliśmy od 1334 r., ponieważ rozwój osadnictwa w Małopolsce do r. 1333 włącznie został opracowany przez A. Gąsiorowskiego¹⁶ – niniejsza rozprawa zaś jest kontynuacją jego pracy.

Terytorialnie badaniem naszym objęliśmy południową część województwa krakowskiego, czyli trzy powiaty: biecki, sądecki i szczyrzycki. Przy określeniu interesującego nas obszaru posługiwaliśmy się mapą średniowieczną Polski zawartą w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu*¹⁷ dokonując jej korekty¹⁸.

Do identyfikacji miejscowości posłużyły nam mapy S. Litaka¹⁹ oraz mapa z rejestru poborowego z 1680 r.²⁰

Praca ta oparta jest na opublikowanym materiale źródłowym. Są to źródła dyplomatyczne wydane w kodeksach²¹ zawierających dokumenty od 1334 do 1434 r.

Historycy zajmujący się prawem niemieckim dzielą materiały źródłowe na 3 kategorie. Do pierwszej zaliczają dokumenty zawierające – obok zwolnień od ciężarów prawa monarszego – zezwolenia na nadanie immunizowanej wsi nowego ustroju. Tę grupę K. Tymieniecki uważa za „dokumenty immunitarne”²², zaś T. Tyc proponuje nazwę „zezwoleń na lokację”²³. Inne określenia propo-

¹⁶ *Ze studiów nad szerzeniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach ziemi krakowskiej i sandomierskiej do r. 1333*. „Roczniki Historyczne” 26:1960 s. 123-170.

¹⁷ Red. J. Wiśniewski. Cz. 1 z. 1-4. Wrocław 1980-1986 mapa.

¹⁸ Mapa zawarta w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu* błędnie przedstawia granicę Polski w Tatrach. Przebiegała ona od Rysów grzbietem Tatr aż do Doliny Rówienki i później wzdłuż Białej Wody. Patrz O. B a l z e r. *O Morskie Oko*. Lwów 1906 s. 182 n.

¹⁹ *Struktura terytorialna Kościoła tacińskiego w Polsce w 1772 roku*. Lublin 1980 mapy.

²⁰ *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680 wraz z aneksem miast według rejestru z roku 1655*. Red. S. Inglot. Wrocław 1959 mapa.

²¹ *Akta grodzkie i ziemskie*. T. 1-8. Wyd. K. Liske. Lwów 1866-1880; *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*. T. 1-2. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1874-1883; *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*. Wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka. Lwów 1875; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. T. 1-4. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1876-1905; *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*. T. 1-2. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1879-1882; *Kodeks dyplomatyczny Polski*. T. 1-3. Wyd. J. Bartoszewicz, A. Muczkowski, L. Rzyszczewski. Warszawa 1847-1858; *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej 1348-1607*. Wyd. A. Prohaska. Lwów 1890; *Zbiór dokumentów małopolskich*. T. 1-8. Wyd. S. Kuraś, I Sułkowska-Kurasiowa. Wrocław 1962-1975.

²² *Napływ Niemców* s. 235.

²³ *Jw.* s. 126.

nują dla nich A. Gąsiorowski²⁴, J. Masłowski²⁵ oraz K. Stefański²⁶ – „dokumenty egzempcyjne”.

Drugą kategorię źródeł stanowią dyplomy, w których jest mowa o warunkach umowy między właścicielem wsi a sołtysem bądź wójtem. Typ ten zgodnie nazwano „kontraktem lokacyjnym”²⁷.

Do grupy trzeciej, oznaczonym terminem „inne”, zaliczają oni takie dokumenty, z których dadzą się wyciągnąć wnioski o istnieniu w poszczególnych wsiach i miastach instytucji charakterystycznych dla prawa niemieckiego²⁸.

Zbliżoną do poprzedniej klasyfikację przeprowadza S. Zajączkowski, który dzieli materiał źródłowy na dwie grupy.

Grupę pierwszą stanowią dokumenty odnoszące się do sołectw lub właściwej lokalizacji. Autor rozróżnia jeszcze podgrupy, z których jedna dotyczy wszelkich aktów prawnych łączących się z sołectwami, np.: sprzedaż, nadanie, założenie lub potwierdzenie posiadania przywileju na nie; druga podgrupa obejmuje dokumenty, względnie tylko ich rejestry lub jedynie wzmianki o nich, w których jest mowa o właściwej lokacji albo o zezwoleniu monarszym na nadanie prawa niemieckiego poszczególnym wsiom.

Grupa druga zawiera, podobnie jak w poprzednim podziale trzecia, wzmianki informujące o istnieniu w różnych osadach sołtysów, wójtów, sołectw, wójtostw lub łanów sołtysich i wójtowskich²⁹.

Obecnie należy krótko scharakteryzować materiał źródłowy będący podstawą naszej pracy.

Zebrałiśmy 155 dokumentów dotyczących w ogóle lokacji na prawie niemieckim na badanym terytorium.

Po zapoznaniu się z ich treścią dokonaliśmy podziału tego materiału na 4 grupy, inaczej niż wcześniej zostało to przedstawione.

Grupę pierwszą stanowią 63 dokumenty świadczące o lokacji *in cruda radice* 72 miejscowości. Do grupy drugiej zaliczyliśmy 18 dyplomów informujących o nadaniu prawa niemieckiego 21 osadom i poszerzeniu ich o okoliczne nieużytki, głównie lasy.

²⁴ Gąsiorowski, jw. s. 136.

²⁵ J. Masłowski. *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwie sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*. „Roczniki Historyczne” 13:1937 s. 197.

²⁶ K. Stefański. *Wsie na prawie niemieckim w Wielkopolsce w latach 1333-1370*. „Roczniki Historyczne” 37:1971 s. 3.

²⁷ Gąsiorowski, jw. s. 136; Masłowski, jw. s. 197; Stefański, jw. s. 3; Tyrc, jw. s. 126; Tymieniecki. *Napływ Niemców* s. 235.

²⁸ Tamże.

²⁹ S. Zajączkowski. *O lokacjach wsi na prawie niemieckim w Łęczyckiem i Sieradzkim od końca XIV do początku XVI w.* Łódź 1974 s. 9 n.

Trzecia kategoria to 41 dokumentów, które proponujemy nazwać „prawno-ustrojowymi”. Dotyczą one przeniesienia 68 miejscowości z prawa polskiego na niemieckie.

W skład ostatniej grupy wchodzi „dokumenty sołeckie”, których zebraliśmy 34, a informują o istnieniu w 39 miejscowościach instytucji charakterystycznych dla prawa niemieckiego. Niniejszą rozprawę opracowaliśmy na podstawie materiału źródłowego wchodzącego w zakres grupy pierwszej i drugiej.

Do pierwszej kategorii naszego podziału wliczyliśmy wszystkie dokumenty, z których treści wynikało, iż osada powstała na miejscu dotychczasowego lasu, bądź na nowych jeszcze nie zagospodarowanych terenach, czy na łąkach, albo też wolnizna, którą otrzymali osadnicy wynosiła 20 lat.

Po przeprowadzeniu analizy tego materiału należy zaznaczyć, że nie zawsze możemy w zupełności ufać dokumentom, czego przykładem może być dyplom wydany w 1335 r. dotyczący lokacji wsi Dębna³⁰. Wiś ta, jak wynika z jego treści, powstała na terenie lasu, więc była lokowana *in cruda radice*. W związku z tym wliczyliśmy ją do pierwszej grupy. Znany jest nam dokument wydany w 1254 r.³¹ wskazujący, że teren ten miał być wcześniej zagospodarowany przez cystersów. Być może, że akcja ta się nie powiodła, bądź osada później została porzucona lub dokument wydany w 1335 r. nie jest zgodny ze stanem faktycznym.

Wcześniej zaznaczyliśmy, że na lokację *in cruda radice* decydujący wpływ miała dwudziestoletnia wolnizna. Jednak nie zawsze jest to zgodne z prawdą, co może potwierdzić dyplom wydany w 1369 r. dla wsi Budzów³². Osadnicy we wspomnianej wsi cieszyli się również dwudziestoletnią wolnizną, zaś z treści dokumentu wynika, że otrzymała ona tylko nowy ustrój, tzn. została przeniesiona z prawa polskiego na niemieckie.

Do grupy drugiej zaliczyliśmy dokumenty informujące o nadaniu wymienionym w nich miejscowościom prawa niemieckiego i w wyniku akcji osadniczej poszerzeniu ich o okoliczne lasy, zarośla.

Jak wynika z powyższych rozważań, uzyskany przez nas obraz kolonizacji najprawdopodobniej nie będzie pełny. Trzeba bowiem liczyć się z lukami w materiale źródłowym.

Literatura dotycząca prawa niemieckiego jest bogata. Problemem tym zajmowali się zarówno historycy polscy jak i niemieccy.

³⁰ KDM I s. 234.

³¹ Tamże s. 44.

³² ZDM I s. 165.

W analizie tematu, próbując wyjaśnić znaczenie słów „lokacja”, „prawo niemieckie” i „lokalizacja *in cruda radice*”, przedstawiliśmy poglądy historyków na ten temat.

W drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. niemieccy uczeni próbowali wyjaśnić, dlaczego Niemcy, a wraz z nimi i prawo niemieckie, rozprzestrzeniali się na Wschód? Powszechna była wtedy teoria głoszona przez niemieckiego uczonego Roepella, jakoby wpływ na kolonizację niemiecką miały najazdy tatarskie na Polskę w ciągu XIII w.³³ Poza tym nie odróżniali oni kolonizacji na prawie niemieckim od kolonizacji niemieckiej. Poglądom tym ulegli także historycy polscy: Bobrzyński, Piekosiński i Potkański³⁴.

Historycy niemieccy w swoich celach nacjonalistycznych i jednostronnym nastawieniu do omawianego zagadnienia poszli dalej, uważając, że rodzima kultura za pierwszych Piastów stała na niskim poziomie i dopiero Niemcy zagospodarowali tereny zachodniej i południowej Polski³⁵. Opiniom tym z kolei przeciwstawili się historycy polscy.

Jako pierwszy wystąpił S. Kutrzeba, który pisał, że „spustoszenia tatarskie także nieco spotęgowały ten ruch, choć nie były powodem jak to dawniej przyjmowano. Powody były głębsze, bo leżały w podstawach gospodarczych”. Położył głównie nacisk na społeczne i gospodarcze zmiany i znaczenie kolonizacji³⁶.

Z ostrą krytyką poglądów uczonych niemieckich wystąpili F. Bujak³⁷ i O. Balzer³⁸.

Pierwszy z nich położył niewątpliwie największe zasługi dla zbadania okresu „przedkolonizacyjnego”. Autor objął swymi badaniami prawie całą Polskę, wskazał na wcześniejsze od „prawa niemieckiego” dążenie wielkiej własności do kolonizowania niezamieszkałych terenów, udowodnił znajomość pługą i narzędzi żelaznych w „przedkolonizacyjnej” Polsce. Na tej podstawie stwierdził, że nieprawdziwy jest pogląd „jakoby dopiero kolonizacja niemiecka zamieniła

³³ R. R o e p e l l. *Geschichte Polens*. Hamburg 1840.

³⁴ M. B o b r z y ń s k i. *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa 1879; F. P i e k o s i ń s k i. *Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej*. Kraków 1896; K. P o t k a ń s k i. *Studia osadnicze*. W: *Pisma pośmiertne*. T. 1. Kraków 1922 s. 91-388.

³⁵ H. S c h m i d t. *Geschichte des Deutschtums im Lande Posen unter polnischer Herrschaft*. Bromberg 1904; R. F. K a i n d l. *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*. Bd. 1. Gotha 1907; patrz szerzej: M a s ł o w s k i, jw. s. 227 n.; K a c z m a r c z y k. *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie* s. 244, 259, 262, 283 n.

³⁶ *Historia ustroju Polski w zarysie*. T. 1. Lwów 1905 s. 38.

³⁷ *Studia nad osadnictwem Małopolski*. „Rozprawy AU Wydziału Historyczno-Filozoficznego” 22:1905 cz. 1 s. 172-438.

³⁸ O. B a l z e r. *Niemcy w Polsce*. „Kwartalnik Historyczny” 25:1911 s. 429-454.

Polskę na kraj rolniczy, jakoby dopiero niemiecka siekiera i niemiecki żelazny pług ucywilizowały Polskę”³⁹.

Podobnie Balzer uważał, że błędna była teza o wielkim udziale Niemców w zasiedlaniu Polski oraz nie zgadzał się z poglądem, że kolonizacja niemiecka stała się „głównym środkiem zbawczym spustoszonej (po najazdach tatarskich) Polski”⁴⁰.

Omawiając wkład, jaki wnieśli polscy uczeni do rozwoju badań nad historią osadnictwa, nie można pominąć pracy Z. Kaczmarczyka, *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej na prawie niemieckim w Polsce w XIII i XIV w.*⁴¹ Jest ona poświęcona zagadnieniom ciężarów ludności na prawie niemieckim w Polsce w okresie średniowiecza. Praca ta po raz pierwszy objęła całość ziem polskich łącznie ze Śląskiem i szeroko ukazała problematykę ekonomiczną kolonizacji na prawie niemieckim w zakresie świadczeń ludności.

W okresie międzywojennym największe zasługi dla badań tego problemu położył K. Tymieniecki, którego dorobek naukowy został już częściowo omówiony na początku naszej pracy, dalej będzie jeszcze o nim mowa.

Zjawiskiem, które szło w parze z prawem niemieckim, był immunitet, czyli zwolnienie wielkiej własności spod skarbowości i jurysdykcji państwowej. Problemem tym zajmowali się R. Grodecki⁴², K. Tymieniecki⁴³ i J. Matuszewski⁴⁴ oraz Z. Kaczmarczyk⁴⁵.

Znaczenie kolonizacji na prawie niemieckim podsumował M. Friedberg: „kolonizacja nie odegrała w wielkim procesie roli inicjatora, czy nowatora, ale okazała się dobrym narzędziem i środkiem”⁴⁶.

Ważną rolę w poznaniu zjawisk kolonizacji na prawie niemieckim odegrały monografie regionalne.

Pierwszą szczegółową monografią regionalną była praca T. Tyca dotycząca początków kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200-1333)⁴⁷. Historyk ten wskazywał na zupełny brak prac, które przedstawiałyby rozwój prawa niemieckiego w poszczególnych częściach Polski. Uważał, że po

³⁹ B u j a k, jw. s. 192 n.

⁴⁰ *Niemcy w Polsce* s. 433.

⁴¹ „Przegląd Historyczny” 11:1910 s. 12-30, 144-160- 288-311.

⁴² *Początki immunitetu w Polsce*. Lwów 1930.

⁴³ *Prawo niemieckie a immunitet sądowy*.

⁴⁴ *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła w Polsce do r. 1381*. Poznań 1936.

⁴⁵ *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV w.* Poznań 1936.

⁴⁶ *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*. T. 1. Poznań 1946 s. 220.

⁴⁷ Jw.

opracowaniu ziem Polski w monografiach można by wysnuć dalsze wnioski co do ogólnego znaczenia tego procesu społeczno-gospodarczego⁴⁸.

We wspomnianej pracy rozpatrywał problem kolonizacji na prawie niemieckim w czterech aspektach, pod względem etnicznym, gospodarczo-technicznym, prawnym i społeczno-gospodarczym. Zwrócił uwagę na problem demograficzny procesu i wykazał nikłe znaczenie napływu chłopów niemieckich na wieś wielkopolską.

Kontynuacją badań rozpoczętych przez Tyca była praca K. Stefańskiego⁴⁹, przedstawiająca szerzenie się prawa niemieckiego na wsi wielkopolskiej w latach 1333-1370. Autor skupił swoją uwagę głównie na problemie dynamiki i formach rozprzestrzeniania się tegoż prawa oraz przedstawił uprawnienia i obowiązki kmieci i sołtysów.

Następną pozycją dotyczącą Wielkopolski była rozprawa Z. Kędzierskiej⁵⁰, która naświetliła zanikającą akcję kolonizacyjną na terytorium powiatu poznańskiego w latach 1400-1434. Zwróciła ona uwagę na dynamikę rozwoju akcji, na obowiązki i prawa sołtysów oraz na ciężary chłopów.

Kolonizację wiejską na prawie niemieckim w województwie sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej opracował J. Masłowski⁵¹. W swojej pracy poruszył on tę samą problematykę co Tyc. Wspomniana rozprawa przynosi dużo wiadomości opartych na szczegółowych badaniach dotyczących gospodarki wsi.

Dla tych samych ziem występowanie lokacji wsi w obrębie poszczególnych kategorii wielkiej własności ukazał S. Zajączkowski⁵².

Syntetyczny pogląd na kolonizację na prawie niemieckim na Śląsku przedstawił K. Maleczyński⁵³.

S. Sochaniewicz⁵⁴ zajął się badaniem instytucji wójtostw i sołectw w związku z kolonizacją na prawie niemieckim, ruskim i wołoskim na terytorium ziemi lwowskiej. Praca jego daje obraz stosunków rdzennych panujących na kresach wschodnich.

⁴⁸ Tamże s. 17-18.

⁴⁹ Jw.

⁵⁰ *Wsie na prawie niemieckim w powiecie sądowym poznańskim w latach 1400-1434*. „Roczniki Historyczne” 14:1938 s. 48-65.

⁵¹ Jw.

⁵² Jw.

⁵³ *Śląsk w epoce feudalnej*. W: *Historia Śląska*. T. 1. Cz. 1. Red. K. Maleczyński. Wrocław 1960 s. 145-617.

⁵⁴ *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*. „Studia nad Historią Prawa polskiego” 7:1921 s. 1-415.

Z kolei A. Fastnacht⁵⁵ przedstawił rozwój osadnictwa w ziemi sanockiej na prawie niemieckim, wołoskim, polskim i ruskim od początku do 1650 r., kładąc główny nacisk na lata 1340-1650.

Dla Lubelszczyzny rozwój osadnictwa wiejskiego na prawie niemieckim opracowała M. Homieniuk⁵⁶. Autorka stwierdziła, że akcja osadnicza w znacznej mierze była uzależniona od czynników geomorfologicznych i rozwijała się ona głównie w dobrach klasztornych.

Na temat osadnictwa na prawie niemieckim (i problemów z nim związanych na terytorium Małopolski) pisali A. Gąsiorowski⁵⁷ i J. Luciński⁵⁸. Obaj historycy terytorialnie zajmowali się całą Małopolską. Pierwszy z nich starał się wykazać, że szerzenie się prawa niemieckiego do 1333 r. pojawiło się na terenach już zasiedlonych i w okolicach miast. Uchwycił ilościowo i terytorialnie dynamikę procesu. Zwrócił również uwagę na typ dóbr biorących udział w tym procesie. Podobnie drugi z wymienionych historyków zajął się dynamiką rozwoju osadnictwa na omawianym prawie, ale tylko w ramach własności monarszej. Autor błędnie wlicza do wsi lokowanych na surowym korzeniu również te osady, które otrzymały prawo niemieckie i zostały tylko poszerzone o przyległe lasy.

Znane są nam jeszcze dwie szczegółowe monografie dotyczące poszczególnych krain Małopolski. Jedną z nich jest praca A. Rutkowskiej-Płachcińskiej⁵⁹. Autorka przedstawiła w niej przemiany gospodarcze i społeczne na Sądecczyźnie w XIII i XIV w. Jednak dokładniej zajęła się wiekiem XIII i pierwszą połową wieku XIV.

Drugą z kolei jest rozprawa M. Dobrowolskiej⁶⁰, dotycząca rozwoju osadnictwa, począwszy od czasów prehistorycznych po współczesne, między Wisłą a Sanem. Zawiera ona ogromny materiał informacyjny, aczkolwiek nie zawsze wyczerpujący. W niniejszej pracy występuje wiele nieściśłości w przypisach.

Zupełnie inny charakter ma praca S. Kurasia⁶¹, której przedmiotem są przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich w XIV i XV w. Autor uczy krytycznego podejścia do dokumentów oraz nakazuje ostrożność w inter-

⁵⁵ *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340-1650*. Wrocław 1962.

⁵⁶ *Lokacje wiejskie na prawie niemieckim w województwie lubelskim do połowy XVI w.* Lublin 1981 mps.

⁵⁷ Jw.

⁵⁸ Jw.

⁵⁹ *Sądecczyzna w XIII i XIV w. Przemiany gospodarcze i społeczne*. Wrocław 1961.

⁶⁰ *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*. Kraków 1985.

⁶¹ Jw.

pretacji. Źródła są niekompletne bądź powtarzają się wielokrotnie dla tej samej miejscowości.

Na koniec należy przedstawić pracę A. Berdeckiej⁶², w której autorka zajęła się opracowaniem rekonstrukcji przebiegu zakładania miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego, czyli w latach 1333-1370. Rozprawa wzbogacona jest o wiele map, planów i zdjęć lokowanych miast.

Całość materiału ujęliśmy w trzy rozdziały. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Chronologia i terytorialne rozmieszczenie” pokażemy, jak kształtował się rozwój osadnictwa terytorialnie i chronologicznie. Zwrócimy uwagę na dynamikę zakładania nowych wsi i miast oraz na rodzaj terenu, na którym one powstawały.

W drugim rozdziale spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, jaki typ własności przejawiał największe zainteresowanie rozwojem osadnictwa, w jakim czasie i na jakim terenie?

Ostatni, trzeci rozdział zatytułowany „Osadnicy” będzie składał się z trzech podrozdziałów. W pierwszym z nich postaramy się przedstawić, czym dla nowych osad była wolnizna, na ile lat zostali osadnicy zwolnieni od wszelkich ciężarów i od czego to zależało. W drugim przedstawimy, jakim obowiązkom podlegali kmiecie względem pana wsi, państwa i Kościoła. Trzeci i ostatni podrozdział zostanie poświęcony sołtysom i wójtom. Za mało posiadamy materiału, dotyczącego tego urzędu, aby napisać oddzielny rozdział, w związku z tym sołtysów wliczyliśmy do osadników nowych wsi. W tej części pracy ukażemy, jakie przywileje i obowiązki przysługiwały nowej grupie społecznej, którą stanowili sołtysi i wójtowie.

Na końcu pracy zamieściliśmy tabele zbiorcze, które obrazują całość badanego zagadnienia oraz mapę. Przedstawia ona chronologiczne rozmieszczenie miejscowości w poszczególnych powiatach, stan zalesienia obszaru, na którym powstawały zupełnie nowe osady i te, które tylko zmieniały ustrój i poszerzały swoją powierzchnię oraz drogi.

W pracy zamieściliśmy tabele. Są one potrzebne do jasnego przedstawienia i wyjaśnienia badanego zjawiska.

Niniejsza praca będzie kontynuacją badań rozpoczętych przez A. Gąsiorowskiego, ale tylko dla miejscowości lokowanych *in cruda radice* i to w południowej części województwa krakowskiego.

⁶² Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370). Wrocław 1982.

I. CHRONOLOGIA POWSTAWANIA MIAST I WSI I ICH ROZMIESZCZENIE TERYTORIALNE

Punktem wyjścia do tej części pracy będzie charakterystyka terenu, ponieważ ukształtowanie powierzchni miało znaczny wpływ na rozwój akcji osadniczej.

Południowa część województwa krakowskiego obejmuje następujące krainy geograficzne: Karpaty wewnętrzne (Tatry, Podhale i Pieniny) oraz Karpaty zewnętrzne (Beskidy i Pogórze Karpackie). U podnóża tego pasma rozciąga się kotlinowate obniżenie Podhala, którego granicę północną wyznaczają pasma Beskidu Wysokiego: Gorce i Brama Sieniawska. Oś Podhala wyznacza Kotlina Orawsko-Nowotarska. Jest ona strefą, w której zbierają się wody największych strumieni tatrzańskich: Czarnego i Białego Dunajca oraz Białki, wiążących się w potężną rzekę górską, jaką jest kierujący się ku wschodowi Dunajec. Na wschód od Podhala ciągną się Pieniny, stanowiące grzbiet górski o długości 10 km, zawarty pomiędzy dwoma odcinkami przełomowymi doliny Dunajca. Na północ od Podhala i Pienin rozciąga się Beskid Wysoki, którego interesującą nas wschodnią część stanowi Beskid Sądecki. Najbardziej na zachód wysuniętą częścią tego Beskidu są Gorce. Dalej leży krótkie Pasma Lubonia oddzielone od Pasma Radziejowej doliną przełomową Dunajca. Pasma Radziejowej ciągnie się aż po przełom Popradu, poza którym rozpoczyna się Pasma Jaworzyny. Grzbiety wymienionych pasm są stosunkowo płaskie, z obfitością źródeł wiążących się w liczne strumienie podcinające intensywnie zbocza. Równolegle do Beskidu Sądeckiego na północy ciągnie się szereg kopułowatych wzgórz zaliczanych do Beskidu Wyspowego. Pomiedzy Beskidem Wyspowym a Sądeckim leży Kotlina Sądecka, w jej obrębie Dunajec spotyka się ze swym największym dopływem, Popradem. Na wschód od Kotliny Sądeckiej rozciąga się Beskid Niski, którego pasma wyraźnie się obniżają, a zbocza ich stają się znacznie łagodniejsze.

Zewnętrzna strefę Karpat fliszowych, towarzyszącą północnym zboczom Beskidów, wyróżnia się jako Pogórze Karpackie. Wysokości bezwzględne Pogórza zamykają się na ogół w granicach 350-450 m. Na północy Pogórze urywa się wyraźną krawędzią, zwaną progiem Pogórza Karpackiego.

Między dolinami Skawy i Dunajca wznosi się Pogórze Wielickie, a na północ od niego, w dolinie rzeki Raby rozciąga się Pogórze Krakowskie. Na wschód od Dunajca aż po okolice Wisłoka ciągnie się Pogórze Ciężkowickie, a na północ od Beskidu Niskiego – Pogórze Bukowskie.

Oddzielne miejsce w zespole krain Pogórza zajmują Doły Jasielsko-Sanockie. Jest to rozległa, podłużna kotlina, powstała w obrębie centralnej depresji kar-

packiej. Doły Jasielsko-Sanockie posiadają rzeźbę lekko falistą, niekiedy równinną⁶³.

Z powyższego opisu wynika, że badany przez nas obszar jest głównie terenem górzysto-wyżynnym. W okresie nas interesującym góry oraz puszcze obficie je porastające były utrudnieniem w rozwoju osadnictwa. Z kolei rzeki, bardzo gęsto przepływające przez to terytorium, były najlepszymi drogami wodnymi osadników w głąb tych puszczy, które zaczęto karczować i tworzyć tam nowe osiedla ludzkie.

Osadnicy posuwali się na południe głównie wzdłuż rzek: Raby, Skawy, Dunajca oraz ich dopływów, walcząc uparcie z puszczą rozciągającą się po Beskidy i Tatry. Pochód swój w głąb puszczy i gór zaznaczyli nowymi osiedlami i wsiami.

Działalność osadnicza napotykała na różne trudności i na pewno niejedna z zaplanowanych lokacji się nie udała. W tych wypadkach nie pozostał żaden ślad, gdyż nie przechowywano dokumentów, które nie miały pokrycia w rzeczywistości, bądź zachowały się, a lokacja nie doszła do skutku lub też wsie mogły być lokowane na prawie niemieckim, a dyplomy lokacyjne zaginęły. Mogły też mieć miejsce takie wypadki, że wieś lokowano na podstawie ustnej umowy. W związku z tym w niniejszej pracy będziemy się zajmowali tylko tymi miejscowościami, o których wspominają źródła.

Dla badanego okresu (1334-1434) zebraliśmy 155 dokumentów informujących o lokacjach na tzw. prawie niemieckim około 200 miejscowości, z tego 63 dokumenty dotyczą lokacji *in cruda radice* oraz informują nas o założeniu 68 wsi i 4 miast⁶⁴ (co daje 36% wszystkich lokacji). Z kolei 18 dyplomów potwierdza powstanie 21 miejscowości (18 wsi i 3 miasta) na tzw. prawie niemieckim i poszerzenie swojego obszaru o okoliczne nieużytki i lasy⁶⁵. Jeżeli do liczby miejscowości powstałych na surowym korzeniu dodamy liczbę osad, które otrzymały prawo niemieckie i zostały w wyniku kolonizacji poszerzone, uzyskamy razem 93 miejscowości, co w sumie daje 46,5% (prawie połowę) wszystkich lokacji zrealizowanych bądź zamierzonych na terenie południowej części województwa krakowskiego.

Bierzemy pod uwagę, jak wcześniej zostało wspomniane, 3 powiaty południowej części województwa krakowskiego: biecki, sądecki i szczyrzycki.

⁶³ A. D y l i k o w a. *Geografia Polski. Krainy geograficzne*. Warszawa 1973 s. 22-68; A. S u j k o w s k i. *Geografia ziem dawnej Polski*. Poznań 1921 s. 7-25.

⁶⁴ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

⁶⁵ Tamże, tabela zbiorcza 2.

W powiecie bieckim we wspomnianym czasie notujemy 32 lokacje wsi i jedną miastą, w powiecie sądeckim 20 nowych wsi i 2 miasta, zaś w powiecie szczyrzyckim 16 lokacji wiejskich i 1 miejską⁶⁶

Tab. 1. Lokacje wiejskie i miejskie w poszczególnych powiatach

Powiat	Liczba lokacji		
	wiejskich	miejskich	ogółem
biecki	32	1	33
sądecki	20	2	22
szczyrzycki	16	1	17

Jak wynika z powyższej tabeli, najwięcej miejscowości lokowano *in cruda radice* w południowo-wschodniej części województwa krakowskiego, czyli w powiecie bieckim. Było to konsekwencją sytuacji polityczno-gospodarczej kraju, spowodowanej przesunięciem granicy na wschód, to jest włączeniem do Polski Rusi Halicko-Włodzimierskiej oraz umocnieniem przymierza z Węgrami, które dało rękojmię bezpieczeństwa i powodzenia akcji osadniczej na tych terenach⁶⁷. Ponadto ukształtowanie powierzchni wspomnianego powiatu, w porównaniu z pozostałymi, najbardziej sprzyjało rozwojowi akcji osadniczej.

Na podstawie danych zebranych ze źródeł zauważamy, że najwięcej miejscowości na tzw. surowym korzeniu lokowano w latach 1334-1370, czyli za panowania Kazimierza Wielkiego (okres 36 lat), przybierając wyraźnie tendencję spadkową w latach późniejszych.

W czasach kazimierzowskich założono 54 nowe wsie i 4 miasta. W okresie tym 25 lat było obfitych w nowe lokacje, a tylko 11 było ich pozbawionych. W latach późniejszych zaś (1371-1434) powstało tylko 14 wsi. W ciągu tych 63 lat 7 było obfitych w lokacje, zaś 56 jałowych.

Podczas rządów Kazimierza Wielkiego średnio na jeden rok przypadało 1,5 lokacji wiejskiej, zaś po wliczeniu miast – 1,6 lokacji w ogóle. W okresie późniejszym, od 1371 r. do śmierci Władysława Jagiełły, czyli do 1334, przypadało średnio 0,22 lokacji na jeden rok.

Powyższe spostrzeżenia najlepiej zobrazuje tabela 2.

⁶⁶ Tamże, tabela zbiorcza 1.

⁶⁷ B e r d e c k a, jw. s. 40.

Tab. 2. Ilość lokacji wiejskich i miejskich w poszczególnych latach

Lata	Ilość lokacji		Średnia lokacji na jeden rok
	wiejskich	miejskich	
1334-1370	54	4	1,6
1371-1434	14	–	0,22

W latach 1334-1370 średnia lokacji na jeden rok wynosiła 1,6, należy więc zwrócić uwagę na lata intensywnego osadnictwa, kiedy powstały 2 i więcej osad, czyli powyżej średniej rocznej. Średnia wyższa od rocznej obejmuje aż 15 lat. Najwięcej miejscowości *in cruda radice* – 9 – powstało w 1348 r., w tym 2 miasta; 6 w 1359 r.; 5 w 1369 r.; 4 w 1363, po 3 wsie założono w latach 1351, 1365, zaś po 2 w latach: 1334, 1335, 1336, 1345, 1347, 1349, 1350, 1353 i 1360.

Dla lat późniejszych, to jest 1371-1434, średnia roczna wynosiła 0,22. Najwięcej osad założono w 1409 r. – około 7, w 1388 – 2 wsie oraz po 1 – czyli powyżej średniej rocznej – w latach: 1377, 1378, 1386, 1397 i 1402.

Na początku panowania Kazimierza Wielkiego ziemia krakowska była już znacznie zasiedlona wzdłuż równoleżnikowego biegu Wisły, w zachodniej i środkowej części. Natomiast słabo rozwijało się osadnictwo na obszarach południowych i wschodnich⁶⁸.

Dopiero w latach czterdziestych XIV w. cały niemal wysiłek kolonizacyjny skierowano na obszary południowo-wschodnie, a szczególnie wschodnie. Jego celem było powiązanie świeżo przyłączonej Rusi z resztą państwa.

Wsie i miasta lokowane *in cruda radice* powstawały głównie w lasach bądź na terenach nowych, dotychczas nie zagospodarowanych. Informacje powyższe czerpiemy ze źródeł. W dokumentach dotyczących 57 miejscowości czytamy, że wymienione w nich osady zakładano w lasach. Cztery dokumenty informują tylko, że wspomniane w nich wsie powstały na terenach nowych, jeszcze nie zagospodarowanych. Dla 9 miejscowości nie posiadamy na ten temat w źródłach żadnej wzmianki. Były one jednak lokowane w bliskim sąsiedztwie wsi zakładanych na terenach leśnych⁶⁹. Interesujący nas obszar, jak wcześniej zostało wspomniane, był głównie terenem górzysto-wyżynnym. Najwięcej znanych nam miejscowości powstało jednak w dolinach rzek na średniej wysokości około 400 m n.p.m. Wyjątek stanowiły osady zakładane na terenie Dołów

⁶⁸ B e r d e c k a, jw. s. 22.

⁶⁹ Patrz mapa; nie znamy treści 2 dokumentów.

Jasielsko-Sanockich, na średniej wysokości około 250 m n.p.m. oraz w górach, szczególnie na Podhalu, na wysokości około 800 m n.p.m.⁷⁰

Na początku interesującego nas okresu zajęto się głównie kolonizacją środkowej części województwa krakowskiego, to jest powiatu sądeckiego. Akcję tę rozpoczęło założenie w 1334 r. w północnej części tego powiatu wsi Iwkowa⁷¹, w lesie – o czym świadczą słowa: „dedimus [...] quandam siluam [...] sitam super fluvium Bela [...]”.

W tym samym roku, w niedalekim sąsiedztwie wspomnianej wyżej wsi również na terytorium leśnym, powstała wieś Słowikowa Wola: „dedimus [...] quandam nostram silvam [...]”⁷². W 1335 r. przystąpiono do kolonizacji terenów górskich, gdzie założono wieś Dębno⁷³, położoną nad Dunajcem na wschód od Nowego Targu, na terenach, które dopiero trzeba było zdobyć dla uprawy przez wykarczowanie: „damus nostram hereditatem Daimbnam [...] sitam citra fluuios (Dunayecz) et Belam cum adiacenti silua nostra [...] extirpare et locare [...]”. Być może wcześniej, w II połowie XIII w., akcję osadniczą na tym terenie rozpoczęli cystersi, o czym świadczą słowa: „Et sciendum, quod in omnibus hijs nominatis aquis, siluis et montibus fratres predicti Claustrii, Schiricz locare poterunt Ciuitates”⁷⁴. Później jednak wspomniany zakon zaniechał tej działalności.

W tym samym roku (1335) doszło do pierwszej znanej nam lokacji w powiecie szczyrzyckim. W południowo-zachodniej części tego powiatu założono w lesie wieś Jasienica⁷⁵, położoną nad dopływem Raby o tej samej nazwie: „silvam nostram in fluvio Jasienicza sitam [...] indulsimus extirpandam et iure Teutonico collocandam”. Wieś ta zapoczątkowała wzmożenie osadnictwa wzdłuż rzeki Raby.

Wracając do omawiania ziemi sądeckiej, należy wspomnieć o lokacji nowej wsi, Kamionka Wielka⁷⁶, założonej w 1336 r. także na terenie leśnym nad rzeką Kamienicą, prawym dopływem Dunajca: „donamus siluam circa nigram Kempniam, [...] et ex eadem silua [...] indulsimus villam iure theutonico ac meydeburgensi [...] collocandam”.

⁷⁰ Informacje zaczerpnięte z: *Mapa przeglądowa Europy – Polska*. Wyd. 8. Warszawa–Wrocław 1987.

⁷¹ ZDM I s. 42.

⁷² AGZ VII s. 5.

⁷³ KDM I s. 234.

⁷⁴ Tamże s. 44.

⁷⁵ ZDM I s. 46.

⁷⁶ ZDM I s. 240.

Intensyfikacja osadnictwa nad Dunajcem doprowadziła w 1336 r. do lokacji wsi Tyłmanowa⁷⁷: „contulimus [...] nostram siluam [...] super fluvium Dunajec sitam”, zaś w 1341 r. w jej sąsiedztwie lokowano wieś, której nazwy źródło nie podaje, jedynie zaznacza jej położenie – między Moszczenicą a Gaboniem⁷⁸. Według A. Rutkowskiej-Płachcińskiej była to miejscowość nosząca nazwę Skrudzina⁷⁹. Z kolei A. Gąsiorowski podaje, że Skrudzina była lokowana w 1307 r.⁸⁰ Może lokacja się nie powiodła bądź chodzi tu o zupełnie inną osadę. Wyżej wspomniana wieś powstała na terenie leśnym: „damus [...] sylue [...] super riwlos dictos Suchi et Polehom, ut ibi locet villam iure Magdeburgensi [...]”.

W roku 1343 doszło do kolejnej lokacji w powiecie sądeckim, tym razem wsi Nowa Wola Królowa⁸¹ położonej nad rzeką Białą. W wypadku tej wsi nie możemy jednoznacznie powiedzieć, że była to zupełnie nowa osada, możemy jedynie się tego domyślać. Na podstawie analizy nazwy tej miejscowości wydaje się nam, że możemy ją zaliczyć do lokowanych na surowym korzeniu. Sama „wola” wskazuje już na nową osadę, a w nazwie tej wsi występuje jeszcze „nowa”.

Rok 1344 zapoczątkował intensywną kolonizację ziemi bieckiej. W tymże roku miały miejsce dwie lokacje. Jedną z nich była wieś Kąśna⁸², leżąca na terenach leśnych nad rzeką Kąśnianką, lewym dopływem Białej: „damus [...] villam iure Theutonico Maydeburiensi super silvas [...]” oraz wieś Rzepiennik Marciszewski⁸³, położona nad rzeką o tej samej nazwie. Ta ostatnia lokacja nie powiodła się, czego dowodem jest dokument wystawiony w 1347 r.⁸⁴, zapowiadający ponowne osadzenie wspomnianej wsi na prawie niemieckim.

W celu powiększenia terenów uprawnych kosztem lasów w powiecie sądeckim w 1345 r. lokowano dwie wsie, nad wspomnianą wcześniej rzeką Kamienicą – Kamionkę Małą⁸⁵: „in silua [...] extirpanda [...] (villa) postquam extirpabitur, Kamienicza nomen habebit” oraz bardziej na północ, nad rzeką Łososiną,

⁷⁷ KDM III s. 20.

⁷⁸ Tamże s. 42.

⁷⁹ Jw. s. 175.

⁸⁰ Jw. s. 144.

⁸¹ ZDM I s. 55.

⁸² Tamże.

⁸³ ZDM IV s. 81.

⁸⁴ Tamże s. 85.

⁸⁵ KDM III s. 60.

wieś o takiej samej nazwie⁸⁶: „mericas et silvas lossosyna vulgariter nuncupatas”.

Energiczną akcję osadniczą na obszarach ziemi bieckiej podjęto w końcu lat czterdziestych XIV w. W roku 1347 założono nową wieś w lesie nad rzeką Rzepiennik⁸⁷: „silvam nostram iacentem in fluvio dicto Rzepiennik [...] extirpare et locare [...]”. Otrzymała ona nazwę Rzepiennik Strzyżewski. W tymże roku dokonano również „in silvis extirpan (dis)” ponownej lokacji wsi Rzepiennik Marciszewski⁸⁸. Obie wymienione wsie były położone blisko siebie.

W roku 1348 zaczęła się zagęszczać sieć osadnicza w najbliższym sąsiedztwie Biecza. Powstały następujące wsie: Libusza⁸⁹, Binarowa⁹⁰, Moszczenica⁹¹, Osobnica⁹², Szerzyny⁹³ oraz położona na wschodniej części tegoż powiatu wieś Kopytowa⁹⁴. Pierwsza z wymienionych miejscowości powstała na terenach leśnych, o czym świadczy wzmianka: „quod cupientes utilitates Regni nostri per amplius ampliare, de Syluis de quibus Nobis nulla paenitus utilitas proveniebat [...] villam [...] locandi”⁹⁵. Dla pozostałych zaś w źródle nie spotykamy podobnych informacji, mamy jedynie podane miejsce, w którym owe wsie miały być lokowane i 20-letnią woliznę, co świadczy o lokacji *in cruda radice*.

Intensyfikacja osadnictwa nad rzeką Rabą w powiecie szczyrzyckim doprowadziła w 1348 r. do kolejnej lokacji – Starej Stróży⁹⁶. W dokumencie czytamy: „in fluvis Strzebuna et Raba, in loco, qui dicitur Stara Stróža [...]”.

Rok 1348 był najbardziej obfity w nowe lokacje. Z tego okresu pochodzą jeszcze 2 miasta powstałe w południowej części ziemi sądeckiej, na terenach leśnych, Krościenko nad Dunajcem⁹⁷: „Quod cupientes regni nostri utilitates augmentare de silvis de quibus nobis nulla utilitas penitus pro veniebat [...] damus civitatem in Crosno iure maydburgensi locandi” oraz Piwniczna Szyja nad Popradem⁹⁸: „quod cupientes utilitatem regni nostri per amplius ampliari

⁸⁶ KDKK I s. 228.

⁸⁷ ZDM I s. 59.

⁸⁸ ZDM IV s. 85.

⁸⁹ KDP III s. 223 (AGZ III s. 12).

⁹⁰ Tamże s. 220.

⁹¹ ZDM I s. 69.

⁹² KDM III s. 68.

⁹³ ZDM I s. 68.

⁹⁴ KDM III s. 69.

⁹⁵ Patrz przypis 89.

⁹⁶ KDM I s. 268.

⁹⁷ MAML s. 1.

⁹⁸ AGZ III s. 3.

in locandis civitatibus seu oppidis de sylvis et nemoribus [...] damus civitatem seu oppidum locandum [...]”. Wspomniane miasto leżało na szlaku głównej drogi prowadzącej z Krakowa przez Wieliczkę, Bochnię, Czchów, Nowy Sącz, Stary Sącz do Koszyc⁹⁹.

Aby powiększyć obszary uprawne w północno-wschodniej części powiatu sądeckiego w 1349 r. doszło do lokacji nowej wsi – Borowa¹⁰⁰, położonej nad rzeką Borek, dopływem Paleśnicy uchodzącej do Dunajca, zaś na północ od Biecza lokowano w tym samym czasie wieś Ołpiny¹⁰¹.

Rok 1350 przyniósł dwie lokacje wsi położonych na terenach leśnych w powiecie szczyrzyckim. Najdalej wysunięty na północ był Borek¹⁰²: „sylvam [...] quidquam extirpauerint predicti cmetrones”, zaś w środkowo-wschodniej części tegoż powiatu powstała wieś Jastrzębie¹⁰³: „in nostra silva densa [...] villam iure Theutonico locandi”.

W 1351 r. w każdym z interesujących nas powiatów lokowano po jednej miejscowości, na południu od Borowej (1349) w powiecie sądeckim założono wieś Dzierżaniny¹⁰⁴, w lesie nad rzeką Paleśnicą: „damus [...] siluam nostram [...] locare iure Theutonico [...] nomen ville, que in ea silua locabitur Dzierżaniny” oraz w ziemi bieckiej, również na terenach leśnych, wieś Sietnicę¹⁰⁵: „quod cupientes utilitates regni nostri peramplius ampliare de siluis, [...] damus villam in fluvio dicto Scziticza [...] locandi”. Ta ostatnia wieś posiadała dwa dokumenty, pierwszy wystawiony w 1351 r. oraz drugi w 1356 r.¹⁰⁶ już w trakcie trwania lokacji, na co wskazuje wolnizna¹⁰⁷.

W wyniku zagospodarowywania obszarów południowej Małopolski, położonych przeważnie w dolinach rzek porośniętych lasami, w 1351 r. doszło do kolejnej lokacji wiejskiej wzdłuż Raby – wsi Pcim (Nienadowa Wola) położonej na południe od wspomnianej wcześniej Starej Stróży (1348): „villam damus in silua nostra circa fluvium Raba et Sucha”¹⁰⁸.

⁹⁹ B e r d e c k a, jw. mapa.

¹⁰⁰ ZDM IV s. 87.

¹⁰¹ KDKK I s. 240.

¹⁰² KDM I s. 272.

¹⁰³ ZDM I s. 77.

¹⁰⁴ KDM III s. 79.

¹⁰⁵ Tamże s. 81.

¹⁰⁶ KDP I s. 213.

¹⁰⁷ Patrz rozdział 3 s. 45.

¹⁰⁸ KDM I s. 275.

Od 1351 do 1359 r. nie notujemy nowych lokacji w ziemi bieckiej. Powodem zaniechania akcji osadniczej na tym terenie mogły być niepokoje na Rusi, którą od 1349 r. trzeba było niemal od nowa podbijać¹⁰⁹.

W czasie niepokojów na wschodzie zajęto się zakładaniem nowych osad w środkowej i zachodniej części badanego terenu.

W 1352 r. w południowo-wschodniej części ziemi sądeckiej, nad Popradem, doszło do lokacji wsi Jędrzejówka (Andrzejówka)¹¹⁰. Treść dokumentu dotycząca tej wsi nie jest nam znana, z regestu też nie możemy wyciągnąć żadnych konkretnych wniosków. Opieramy się jedynie na lakonicznej wzmiance wydawcy, to jest: „wybudowanie i osadzenie wsi Andrzejówki w Czarnym Potoku”. Głównie słowo „wybudowanie”, jak również miejsce, w którym miała powstać osada – „nad Czarnym Potokiem” – skłania nas do przyjęcia tego dokumentu i zaliczenia wspomnianej wsi do lokowanych na surowym korzeniu. Jest to jednak przesłanka wątpliwa.

W 1353 r. w środkowej części tego powiatu w lesie założono wieś Cietrzewina: „damus [...] siluam nostram Czitrzewina [...] ad extirpandum [...]”¹¹¹.

W tym samym roku doszło do nowej lokacji miejskiej, tym razem w powiecie szczyrzyckim, na terenach leśnych, nad rzeką Łososiną – Jodłowej Góry (Tymbarku): „damus [...] syluam nostram iacentem circa fluuium Łososina [...]”¹¹².

W celu powiększenia terenów osadniczych kosztem nieużytków, głównie lasów w okolicach rzeki Raby, w 1354 r. powstała wieś Chmielowiec¹¹³: „damus [...] locare villam in silua Chmelouecz dicta [...]”.

Następną lokację zrealizowano w południowo-wschodniej części powiatu sądeckiego, na terenach górzystych, porośniętych lasami. Założono tam w 1356 r. wieś Muszynkę¹¹⁴: „damus [...] locare silvae novalia [...]”.

W północnej części ziemi szczyrzyckiej lokowano tylko dwie wsie, wspomnianą wcześniej wieś Borek (1350) oraz założoną w 1357 r. w lesie nad rzeką Uszwicą – wieś Szutków¹¹⁵: „damus [...] locare siluam nostram [...]”.

Następne dwie lokacje zrealizowano w 1359 r., pierwszą z nich była wieś Skawinka¹¹⁶, położona na terenach leśnych w zachodniej części wyżej wspom-

¹⁰⁹ J. W y r o z u m s k i. *Historia Polski do roku 1505*. Wyd. 10. Warszawa 1986 s. 164.

¹¹⁰ ZDM I s. 87.

¹¹¹ Tamże s. 97.

¹¹² KDP III s. 233.

¹¹³ KDM I s. 280.

¹¹⁴ ZDM I s. 103.

¹¹⁵ KDM I s. 111.

¹¹⁶ KDP III s. 260.

nianego powiatu: „siluam nostram sitam in terra Cracouiensi [...] ad locandam damus [...]”, drugą zaś wieś Mestcza (Ptaszkowa)¹¹⁷, leżącą również w zaroślach na południe od Grybowa (powiat sądecki). W dokumencie wydanym dla tej osady czytamy: „ad locandam [...] nouam villam [...] de agris, mericis, atque siluis extirpandis”¹¹⁸. Należy tu wspomnieć, że wieś Ptaszkowa posiadała jeszcze wcześniejszy dyplom lokacyjny, wystawiony w 1336 r.¹¹⁹, jednak treść jego jest nieznaną, a lokacja prawdopodobnie się nie powiodła.

Energiczną akcję osadniczą na obszarach dawniej graniczących z Rusią podjął Kazimierz Wielki w ostatnim dziesięcioleciu swojego panowania.

W 1359 r. na terenach leśnych w południowo-zachodniej części ziemi bieckiej lokowano 4 wsie¹²⁰: Łosie i Ropę, położone nad Ropą oraz dwie pozostałe: Zdynię i Gładyszów nad Zdynią, prawym dopływem Ropy: „dedimus [...] quandam partem silve nostre in utrisque littoribus Sdynya Magna et Zdynya Parva fluviorum iacentem, ut sibi locaret villas [...] contulimus [...] silvam nostram in utroque littore fluvii Ropa [...]”¹²¹.

W 1360 r. lokowano nową wieś na karczowisku pod Brzyską¹²²: „damus [...] ad locandum ibidem silvam iure Magdeburgensi in tribus rivulis, videlicet Liwocz, Liwoczka et Chwoszczyna [...]”. Osada ta – zdaniem M. Dobrowolskiej – nazywała się Kamionka¹²³.

Intensyfikacja sieci osad wzdłuż Raby doprowadziła w 1360 r. do powstania w dolinie tej rzeki, porośniętej lasem – wsi Lubień¹²⁴ (powiat szczyrzycki): „declaramus [...] silvam nostram ad locandam [...]”.

Jak wcześniej zostało wspomniane, w latach sześćdziesiątych zagęszczało się osadnictwo w ziemi bieckiej, głównie w najbliższym sąsiedztwie Biecza i Gorlic.

W 1363 r. w wyniku akcji lokacyjnej, mającej na celu zdobycie dla uprawy terenów leśnych, założono tam 4 nowe wsie: Harkłową¹²⁵: „declaramus [...] villam nostram Hartklowa [...] per extirpacionem siluarum iuxta fluvium Rop-

¹¹⁷ KDM III s. 126.

¹¹⁸ Wolnizna dla tej wsi miała wynosić 20 lat *in siluis*, 10 lat *in merica*, brak osobnej wolnizny dla *agris* świadczy o tym, że ich areał był niewielki i nie odegrał większej roli przy lokacji.

¹¹⁹ ZDM IV s. 60.

¹²⁰ Patrz rozdz. II s. 37-38.

¹²¹ ZDM I s. 116.

¹²² KDT I s. 126.

¹²³ Jw. s. 68.

¹²⁴ KDM I s. 300.

¹²⁵ ZDM I s. 134.

pam [...] collocare”. Lipinki¹²⁶: „villam novam in silva nostra Brunow Las wlgariter dicta [...] locandi damus [...]”, Sękową¹²⁷: „in densa silva [...] villam iure theutonico [...] locandi [...]”, i Kłopotnicę¹²⁸: „in silua nostra prope Czeklin in terra Cracoviensi [...] villam locandi conferimus [...]”.

Przed 1365 r. w powiecie sądeckim w okolicy Grybowa powstała w lesie wieś Binczarowa¹²⁹, na co wskazują słowa zawarte w dokumencie wydanym w 1365 r.: „villa nostra Binczarowa wlgariter nominata [...] in sylua locata”.

Dwie następne lokacje miały miejsce w 1365 r. w powiecie szczyrzyckim: Mszana Górna¹³⁰ i Jerzmanów¹³¹. Pierwsza z nich położona na nowych terenach nad Rabą, zwiększyła liczbę lokacji w dolinie tej rzeki: „locandi villam aliam novam [...] in eodem fluvio dicto Mszana [...]”¹³², druga zaś leżała w lesie na południe od Szczyrzyca: „villam [...] in silua nostra [...] (locandi) iure Theutonico Maydeburgensi”¹³³.

Rok 1366 przyniósł Kazimierzowi Wielkiemu, a także i Polsce, nowe rozległe nabytki terytorialne na Rusi (większość ziem Rusi Włodzimierskiej)¹³⁴ i równocześnie przesunął granicę państwa dalej na wschód. W związku z tym zaczęto intensywnie zagospodarowywać dawne puszcze przygraniczne. W tymże roku powstało w ziemi bieckiej nowe miasto – Jaśliśka (Hohstath, czyli Wysokie Miasto)¹³⁵, wysunięte najdalej na wschód: „quod utilitates Regni nostri, de quibus nobis hactenus nulla utilitas proveniebat, per locacionem civitatum nostrarum [...]”.

W celu zwiększenia sieci osadniczej nad Łososiną w powiecie sądeckim, w 1367 r. lokowano wieś Krosna¹³⁶, dokonując wcześniej karczunku lasu: „dedimus [...] syluam monasterij nostri, [...] eandem syluam dudum locatam, que se nuncupatur seu uocitatur wlgariter Crostna”.

W ostatnich latach panowania Kazimierza Wielkiego cały wysiłek osadniczy został skierowany na dawne tereny przygraniczne, czyli ziemię biecką. W 1368 r. powstała tam nowa wieś – Żurowa¹³⁷. Pięć następnych lokacji zreali-

¹²⁶ Tamże s. 132.

¹²⁷ Tamże s. 131.

¹²⁸ KDM III s. 162.

¹²⁹ Tamże s. 187.

¹³⁰ ZDM I s. 148.

¹³¹ KDM I s. 329.

¹³² Patrz przypis 130.

¹³³ Patrz przypis 131.

¹³⁴ W y r o z u m s k i, jw. s. 165.

¹³⁵ AGZ VIII s. 9.

¹³⁶ KDM III s. 208.

¹³⁷ ZDM IV s. 148.

zowano na tym terenie w 1369 r., poszerzając tereny uprawne kosztem lasów. Należą tu następujące wsie: Bystra¹³⁸: „extirpatione et locatione ville nostre dicte Bystra [...]”, Głębocka¹³⁹: „per extirpationem nemorum limpidius [...]”, Lipnica¹⁴⁰: „regnum nostrum per extirpationem nemorum limpidius reformare [...] villam [...] iure Theuthonica Maideburgensi locanda(m) damus”. i Swoszowa¹⁴¹: „villam Swoszowa [...] in nova radice [...] collocavit [...]”, położone były w bliskim sąsiedztwie Biecza, oraz nowa wieś Mszana¹⁴², leżąca w okolicy założonego w 1366 r. miasta Jaśliska: „in villa nostra regali circa fluium dictum Mssana [...] nomen eidem ville similiter Mssana imponentes”.

Po śmierci Kazimierza Wielkiego, w latach 1377-1397 jego następcy również zajęli się zagospodarowywaniem obszarów ziemi bieckiej. W 1377 r. założono wieś Męcina¹⁴³, położoną *in silva* koło Gorlic. W następnym roku przystąpiono do zajmowania pod osadnictwo terenów położonych przy wschodniej granicy wspomnianego powiatu, gdzie powstała wieś Wietrznowa Wola¹⁴⁴, położona *in siluis quam etiam in agris cultis*¹⁴⁵, nad rzeką o tej samej nazwie.

Dziewiętnaście lat później, w 1397 r., w bliskim sąsiedztwie wyżej wymienionej osady dokonano lokacji wsi Okrąglica (Bóbrka)¹⁴⁶, położonej w lesie nad potokiem Bóbrka, lewym dopływem Jasiołki: „damus [...] unum fundum et silvam ad extirpandam et locandam villam situs rivulum Bobrka”.

W końcu lat osiemdziesiątych XIV w. zrealizowano jeszcze dwie lokacje na omawianym terenie. W północnej jego części obok wcześniej powstałych miejscowości: Rzepiennika Marciszewskiego (1344, 1347) oraz Rzepiennika Strzyżewskiego (1347), lokowano w 1386 r., „in siluis et rubetis” wieś Czerwony Potok¹⁴⁷. Być może, że lokacja się nie udała lub miejscowość zmieniła nazwę, ponieważ na mapach z późniejszego okresu jej nie ma.

¹³⁸ KDM III s. 236.

¹³⁹ ZDM I s. 166.

¹⁴⁰ Tamże s. 168.

¹⁴¹ ZDM IV s. 161.

¹⁴² KDM I s. 359.

¹⁴³ ZDM I s. 192.

¹⁴⁴ KDM III s. 320.

¹⁴⁵ Wolnizna dla tej wsi wynosiła 20 lat, co świadczy, że wieś była nową osadą, *agri culti* nie odegrały większego znaczenia przy lokacji, skoro dokument nie podaje krótszej wolnizny, przyznawanej osadnikom na polach uprawnych.

¹⁴⁶ ZDM I s. 272.

¹⁴⁷ KDKK II s. 114.

W 1388 r. w okolicy Gorlic założono Siary¹⁴⁸, położone nad potokiem o tej samej nazwie: „damus [...] villam de novo locandi in iure theutonico Maideburgensi [...]”.

Rok 1402 przyniósł już ostatnią, znaną nam na obszarze powiatu bieckiego, lokację, którą była wieś Lipowica¹⁴⁹ położona *in novalibus* koła Dukli.

Jeszcze bardziej zagęściła się sieć osad nad rzeką Rabą, gdy w 1388 r. w dolnym jej biegu powstała wieś Olszówka¹⁵⁰, założona: „in siluis, nemoribus et locis desertis”.

W 1409 r.¹⁵¹ lokowano 3 nowe osady w okolicy Olszówki, Chabówki i Ponca¹⁵² „in siluis, in campis extirpatis sed desertis”. Obok wymienionych już miejscowości w 1409 r. w powiecie szczyrzyckim założono jeszcze jedną wieś w okolicy Mstowa¹⁵³, oraz trzy na Podhalu w okolicy Długopola, Klikuszowej i Szaflarów¹⁵⁴, w południowej części ziemi sądeckiej, również „in siluis, in campis extirpatis sed desertis”.

Wszystkie znane nam wsie i miasta lokowane na prawie niemieckim *in cruda radice* zostały naniesione na mapę przedstawiającą południową część województwa krakowskiego w średniowieczu¹⁵⁵, tj. trzy powiaty: biecki, sądecki i szczyrzycki, w celu zobrazowania, czy miejscowości te były równomiernie rozmieszczone na całym badanym przez nas terytorium, czy też istnieją pewne skupiska.

Na podstawie informacji zaczerpniętych ze źródeł zaznaczyliśmy na wspomnianej mapie tereny leśne, a następnie porównaliśmy ją z mapą opracowaną przez T. Ładogórskiego, przedstawiającą zaludnienie Polski w 1340 r.¹⁵⁶, aby przekonać się, na jakich terenach powstały wspomniane miejscowości, czy na zagospodarowanych (zaludnionych), czy też leśnych. Należy tu zaznaczyć, że

¹⁴⁸ ZDM IV s. 42.

¹⁴⁹ ZDM I s. 298.

¹⁵⁰ KDM IV s. 22.

¹⁵¹ Dokument z 1409 r. wspomina o sprzedaży miasta i 6 wsi (Długopole, Mstów, Olszówka, Chabówka, Klikuszowa, Poniec, Szaflary), zawiera także następującą wzmiankę: „ut in siluis ad predictum oppidum et villis spectantibus, omnibus inhabitare volentibus 22 annos, in campis vero extirpatis et desertis [...] dare valeat libertatem [...]”. Na tej podstawie przyjmujemy, że wokół wspomnianych wsi lokowano prawdopodobnie co najmniej po jednej wsi na surowym korzeniu – KDM IV s. 117.

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ Tamże.

¹⁵⁵ Mapa została sporządzona na podstawie mapy zawartej w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu*.

¹⁵⁶ *Studia nad zaludnieniem Polski w XIV w.* Wrocław 1958 mapa.

mapa, podobnie jak spisy wsi i miast, nie będzie kompletna, gdyż niekompletne są nasze źródła.

Na podstawie mapy możemy stwierdzić, że rozmieszczenie punktów osadniczych nie było równomierne. Dają się zauważyć pewne skupiska osad, jak też obszary ich rzadszego występowania.

Na podstawie treści dokumentów oraz mapy możemy stwierdzić, że większość omawianych miejscowości była lokowana nad rzekami lub w ich pobliżu. Jak wcześniej zostało zasygnalizowane, najwięcej osad *in cruda radice* powstało w powiecie bieckim¹⁵⁷.

W powiecie sądeckim akcja kolonizacyjna miała miejsce głównie w części środkowej, na północy się nie powiodła, zaś na południu, na terenach górzyskich, założono dwa miasta i kilka wsi¹⁵⁸.

Podobnie przedstawia się sytuacja w powiecie szczyrzyckim, gdzie najwięcej lokacji miało miejsce w części środkowej, głównie łańcuch wsi wzdłuż Raby: Stara Stróża, Pcim (Nienadowa Wola), Lubień, Mszana Górna, Olszówka, trzy wsie w okolicy Olszówki oraz położone nieco dalej Jasienica i Chmielowiec¹⁵⁹. Wzdłuż tych miejscowości biegła droga z Krakowa do Orawskich Zamków¹⁶⁰. Na północy tego powiatu w okolicy Bochni powstały dwie wsie: Borek i Szutków, natomiast nie jest nam znana żadna lokacja z okolic Wieliczki, Skawiny i Kazimierza oraz z południowo-zachodniej części tego obszaru¹⁶¹.

Stosunkowo najbardziej równomiernie rozłożone są miejscowości lokowane w ziemi bieckiej, choć i tu przeważają one w północnej i zachodniej części, głównie w okolicy Biecza i Gorlic. Brak nowych osad daje się zauważyć w górnym biegu rzeki Wisłoki oraz dolnym biegu Jasiołki¹⁶².

W interesującym nas czasie (1334-1434) powiat szczyrzycki zaczęto zagospodarowywać od środkowej części, zmierzając wraz z upływem lat w kierunku południowym, ku terenom górzyskim. Wyjątek stanowiły 2 lokacje na północy tego obszaru.

Podobnie rzecz się miała w powiecie bieckim, gdzie akcję osadniczą rozpoczęto w środkowej części tej ziemi, głównie w okolicy Biecza, zdobywając w miarę upływu czasu nowe tereny w części północnej i południowej. Najpóźniej zaś przystąpiono do kolonizacji terenów wschodnich. W ostatnim powiecie,

¹⁵⁷ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, mapa.

¹⁵⁸ Patrz aneks – mapa.

¹⁵⁹ Tamże.

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ Tamże.

¹⁶² Tamże.

sądeckim, trudno byłoby wyodrębnić kierunek, w którym zmierzało osadnictwo¹⁶³.

Mówiąc o terytorialnym rozprzestrzenianiu się lokacji na surowym korzeniu, należy zwrócić uwagę na zaludnienie miejsc, na których dochodziło do kolonizacji. Na podstawie mapy zauważamy, że najwięcej nowych wsi zakładano na obszarach wielkich lasów, głównie w powiecie bieckim. W tych okolicach powstawały osady w znacznej części na obszarze dawnej puszczy, która niegdyś zabezpieczała granicę polsko-ruską, a obecnie zakładanie nowych wsi zespałało przyłączone tereny z resztą kraju. Podobnie w dwóch pozostałych powiatach większość znanych nam miejscowości lokowanych *in cruda radice* powstało na terenach leśnych¹⁶⁴.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w powiecie sądeckim. Z mapy Ładogórskiego wynika¹⁶⁵, że większość osad była zakładana na terenach już zagospodarowanych (zaludnionych). Jednak pominiemy wspomnianą wyżej mapę, bardziej wiarygodna jest dla nas mapa sporządzona na podstawie informacji zaczerpniętych ze źródeł.

Podsumowując problem rozmieszczenia terytorialnego lokowanych miejscowości dochodzimy do wniosku, że najwięcej nowych osad zakładano na terenach wielkich lasów, głównie w powiecie bieckim.

Zebrałiśmy, jak wcześniej zostało zasygnalizowane, 18 dokumentów informujących o nadaniu prawa niemieckiego 21 miejscowościom i poszerzeniu ich o okoliczne nieużytki i lasy. W powiecie bieckim notujemy 9 miejscowości (w tym 2 miasta), które w wyniku akcji osadniczej otrzymały prawo niemieckie i zostały rozszerzone o nowe tereny, w powiecie sądeckim 10 wsi i jedno miasto, zaś w szczyrzyckim tylko jedną wieś¹⁶⁶.

Tab. 3. Lokacje wiejskie i miejskie
w poszczególnych powiatach

Powiat	Liczba lokacji		
	wiejskich	miejskich	ogółem
biecki	7	2	9
sądecki	10	1	11
szczyrzycki	1	–	1

¹⁶³ Tamże.

¹⁶⁴ Tamże.

¹⁶⁵ Patrz przypis 156.

¹⁶⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

Na podstawie powyższej tabeli dochodzimy do wniosku, że najwięcej miejscowości otrzymało prawo niemieckie i powiększyło swoje tereny uprawne w powiecie sądeckim i bieckim, zaś najmniej – tylko jedna – w powiecie szczyrzyckim.

Najwięcej osad lokowano i zwiększono ich powierzchnię za panowania Kazimierza Wielkiego (1334-1370), powstało wtedy 16 miejscowości, zaś w okresie późniejszym, w latach 1371-1434, tylko pięć.

Pierwszą znaną nam lokacją tego typu było założenie w 1334 r. dwóch wsi, w północno-wschodniej części powiatu bieckiego – Ujazd i Wróblowa¹⁶⁷, poszerzając je o *siluas et miricas*. Po tej lokacji we wspomnianym powiecie nastąpiła przerwa w zdobywaniu nowych terenów na 11 lat. Zajęto się natomiast kolonizacją powiatu sądeckiego, gdzie w 1336 r. powstały 3 nowe wsie: Grodek, Glinik, Przydonica¹⁶⁸, powiększone o „*extirpatos et incultos agros*”. Kolejną lokację zrealizowano w 1338 r. w tymże powiecie, poszerzając o *silvas adiacentes* wieś Opalana¹⁶⁹, położoną nad Dunajcem w pobliżu Starego Sącza.

Rok 1345 zapoczątkował już intensywne osadnictwo w powiecie bieckim, mające na celu zdobycie dla uprawy nowych gruntów, kosztem okolicznych lasów i nieużytków. W tymże roku powiększono wyżej wspomnianym sposobem wieś Zborowice¹⁷⁰, położoną w okolicy Ciężkowic.

Zwiększając grunty orne w powiecie sądeckim, w północnej jego części dokonano w 1347 r. nowej lokacji wsi Janowice¹⁷¹ *cum silva adiacenti*.

W 1348 r., w powiecie bieckim, na miejscu wsi Kescouice założono miasto Ciężkowice¹⁷², zwiększając je o 150 łanów frankońskich lasu i puszczy: „*damus [...] adicientes eidem ciuitati siluam seu nemora circumaque iacencia*”. Trzy lata później (1351) na północ od tego miasta lokowano wieś Siedlińska¹⁷³, poszerzając jej powierzchnię o *silvam et agros incultos*. Z kolei w 1358 r. przystąpiono do karczunku lasu przyległego do wsi Zabrzeż¹⁷⁴ w powiecie sądeckim.

Intensyfikacja osadnictwa w powiecie bieckim doprowadziła w 1363 r. do powiększenia jego stolicy o okoliczne zarośla i las zwany Charta, położony na południe od tegoż miasta, na co wskazują słowa: „*damus [...] ciuibus de Biecz*

¹⁶⁷ KDM I s. 233.

¹⁶⁸ Tamże s. 243.

¹⁶⁹ KDM III s. 25.

¹⁷⁰ KDT I s. 107 (KDP III s. 215).

¹⁷¹ ZDM I s. 60.

¹⁷² KDM III s. 71.

¹⁷³ ZDM I s. 84.

¹⁷⁴ KDM III s. 114.

pascua in merica ultra syluam castris, dicta in wlgari harta”¹⁷⁵. Rok później (1364) na wschód od Biecza rozszerzono grunty orne o *silvam extirpandam* we wsi Przysieki¹⁷⁶. Rok 1365 przyniósł powiększenie powierzchni kolejnego miasta, tym razem Grybowa¹⁷⁷ w ziemi sądeckiej, nad rzeką Białą, kosztem: „parte sylue iuxta ipsam ciuitatem in monte dicto Jawor consistentis [...]”.

Wracając do omawiania ziemi bieckiej, należy wspomnieć o rozszerzeniu w 1367 r. wsi Brzyście¹⁷⁸ kosztem *rubetis dictis Bandcove*, położonej nad rzeką Ropą w pobliżu Jasła. Następne dwie lokacje tego typu zrealizowano w powiecie sądeckim, poszerzając jednocześnie o okoliczny *silvam*, w 1370 r., wieś Żmiąca¹⁷⁹, położoną nad rzeką Łososiną oraz w 1372 r. wieś Świdnik¹⁸⁰, leżącą w pobliżu Starego Sącza. W 1383 r. dokonano powiększenia pól uprawnych we wsi Kryg¹⁸¹, w powiecie bieckim, kosztem: „syluam, que est inter Maczyna et ipsam villam Kryg, et eciam rubeta, que sunt inter villam Libuscha et memoratam villam Kryg [...]”. Kolejne dwie lokacje miały miejsce w powiecie sądeckim, gdzie w 1389 r. (w wyniku karczunku lasu) zwiększono wieś Klikuszowa¹⁸² oraz w 1406 r. wieś Ostrowsko¹⁸³. Ostatnią znaną nam wieś tego typu, zaś jedyną w powiecie szczyrzyckim – Kasinę¹⁸⁴ – poszerzono w 1430 r. o *silvas, nemores et loca desertes*.

Z powyższych rozważań wynika, że w latach 1334-1434 w południowej części województwa krakowskiego lokowano ponad 200 miejscowości na prawie niemieckim, w tym 72 na surowym korzeniu oraz 21 poszerzono o przyległe lasy i nieużytki.

Dla porównania przedstawimy stosunek liczby osad lokowanych *in cruda radice* na badanym terytorium do innych ziem, uwzględniając równocześnie okres wcześniejszy, tj. do 1333 r. Na Kujawach założono do końca XIV w. 7 wsi, w ziemi łeczyckiej – 4, sieradzkiej – 8 i tylko jedną w ziemi dobrzyńskiej¹⁸⁵. Na tym samym terenie zaś, od końca XIV w. do początku XVI w., powstało prawdopodobnie 10 wsi¹⁸⁶.

¹⁷⁵ Tamże s. 161.

¹⁷⁶ ZDM I s. 146.

¹⁷⁷ KDM III s. 187.

¹⁷⁸ Tamże s. 204.

¹⁷⁹ ZDM I s. 172.

¹⁸⁰ KDCK II s. 43.

¹⁸¹ KDM III s. 350.

¹⁸² KDM IV s. 25.

¹⁸³ ZDM I s. 340.

¹⁸⁴ ZDM II s. 121.

¹⁸⁵ M a s ł o w s k i, jw. s. 226.

¹⁸⁶ Z a j ą c z k o w s k i, jw. s. 51.

W Wielkopolsce w latach 1333-1370 lokowano 6 wsi na surowym korzeniu¹⁸⁷. Z kolei Z. Kędzierska nie przypisuje lokacjom na wspomnianym prawie wpływu na rozwój osadnictwa. Z pierwszej połowy XV w. w powiecie sądowym poznańskim posiadamy tylko jedną wzmiankę o możliwości założenia osady *in cruda radice*, która według przypuszczeń autorki nie została zrealizowana¹⁸⁸.

W ziemi lwowskiej, według S. Sochaniewicza, nowo założone osady na prawie niemieckim w stosunku do ogólnego osadnictwa w XIV i XV w. stanowiły 5%¹⁸⁹.

W województwie lubelskim lokowano na surowym korzeniu 14 osiedli plus 71 Wól, co w sumie daje 85 osad nowozałożonych do połowy XVI w.¹⁹⁰

Dla województwa krakowskiego i sandomierskiego do 1333 r. na ogólną liczbę 284 wsi, nowych założono 24¹⁹¹.

II. WŁASNOŚĆ

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, kto przede wszystkim stosował w południowej części województwa krakowskiego prawo niemieckie *in cruda radice* i w których dobrach znalazło ono najczęstsze zastosowanie.

Podstawę przy ustalaniu przynależności wsi lub miasta do poszczególnych właścicieli stanowił dla nas pierwszy dokument lokacyjny, nie uwzględnialiśmy późniejszych zmian.

Jak wynika ze źródeł zestawionych w tabeli 4 największe zainteresowanie akcją osadniczą na badanym terenie w latach 1334-1434 przejawiał monarcha.

Tab. 4. Przynależność własnościowa wsi i miast lokowanych na prawie niemieckim w poszczególnych powiatach

Powiat	Typ własności										
	królewska			%	klasztor.		biskupia		prywatna		ogółem
	wsie	miasta	razem		l.	%	l.	%	l.	%	
biecki	23	1	24	73	2	6	1	3	6	18	33
sądecki	14	2	16	73	4	18	1	4,5	1	4,5	22
szczyrzycki	16	1	17	100	-	0	-	0	-	0	17
ogółem	53	4	57	79	6	8	2	3	7	10	72

¹⁸⁷ S t e f a ń s k i, jw. s. 11-12.

¹⁸⁸ Jw. s. 49

¹⁸⁹ Jw. s. 63.

¹⁹⁰ H o m e n i u k, jw. s. 115.

¹⁹¹ G ą s i o r o w s k i, jw. s. 159.

Kolejno panujący władcy doprowadzili do lokacji 57 miejscowości, w tym 53 wsi i 4 miast¹⁹², co stanowiło 79% wszystkich lokowanych osad. Należy zaznaczyć, że znane nam miasta, lokowane w interesującym nas okresie, były własnością monarszą. Z podanej liczby 57 lokacji królewskich 24 przypadają na powiat biecki¹⁹³, w tym jedno miasto – Jaśliska, co stanowiło 73% wszystkich wsi i miast powstałych w tym powiecie. W powiecie sądeckim władcy osadzili 16 miejscowości¹⁹⁴, w tym 2 miasta – Krościenko i Piwniczną Szyję, co w sumie dało 73% lokacji tegoż powiatu. Najwięcej miejscowości, bo aż 100%, założono *in cruda radice* w dobrach królewskich w powiecie szczyrzyckim, co w liczbach bezwzględnych wynosiło 16 wsi i jedno miasto – Jodłowa Góra (Tymbark)¹⁹⁵.

Jak widać, w poszczególnych powiatach, podobnie jak na całym badanym przez nas obszarze, zdecydowanie prym wiodła własność królewska. Możemy jednak zauważyć, że nie wszyscy władcy byli jednakowo zainteresowani działalnością osadniczą, co ukazuje tabela 5.

Tab. 5. Przynależność wsi i miast lokowanych na prawie niemieckim do poszczególnych władców

Władca	Powiaty			Ogółem	
	biecki	sądecki	szczyrzycki	liczba	%
Jadwiga, wdowa po Władysławie Łokietku	–	2	1	3	5
Kazimierz Wielki	22	11	11	44	77
Elżbieta Łokietkówna	1	–	–	1	2
Jadwiga Andegaweńska	–	–	–	–	0
Władysław Jagiełło	1	3	5	9	16

Największe zainteresowanie lokacjami na tzw. prawie niemieckim *in cruda radice* przejawiał Kazimierz Wielki, który w czasie swojego panowania założył 44 nowe osady¹⁹⁶, w tym 4 miasta: Krościenko, Piwniczną Szyję, Jaśliska i Jodłową Górę (Tymbark), czyli 77% wszystkich miejscowości lokowanych w ramach własności monarszej. Najwięcej nowych osad, aż 22, założył ten monarcha w powiecie bieckim¹⁹⁷, na terenach dawnej puszczy przygranicznej.

¹⁹² Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

¹⁹³ Tamże.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ Tamże.

¹⁹⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 5.

¹⁹⁷ Tamże.

W dwóch pozostałych powiatach, tj. sądeckim¹⁹⁸ i szczyrzyckim¹⁹⁹, za przyczyną tegoż króla lokowano po 11 osad, przy czym w pierwszym z wymienionych powiatów powstały *in cruda radice* 2 miasta, w drugim zaś – jedno.

Przejaw zainteresowania Kazimierza Wielkiego akcją osadniczą potwierdził Janko z Czarnkowa w swojej Kronice: „[...] Huius etiam regis temporibus in silvis, nemoribus, mericis, rubetis tot villae et oppida locata sunt, ne fere quot fuerant alias in regno Poloniae [...]”²⁰⁰.

Z kolei Władysław Jagiełło swoje zainteresowanie rozwojem osadnictwa skierował głównie do powiatu szczyrzyckiego, gdzie osadził 5 nowych wsi. W powiecie sądeckim doprowadził do lokacji 3 wsi, zaś tylko jednej w powiecie bieckim²⁰¹. W sumie zarejestrowaliśmy 9 wypadków przeprowadzonych lub zamierzonych lokacji (przez wyżej wspomnianego króla), co stanowiło 16% wszystkich nowych wsi królewskich. Nie jest nam znana żadna lokacja miejska dokonana przez tegoż władcę (być może, że takie wydarzenie miało miejsce, ale dokumenty zaginęły, bądź do nich nie dotarliśmy).

Królowa Jadwiga, wdowa po Władysławie Łokietku, w ramach swoich posiadłości, w powiecie sądeckim, lokowała 2 wsie, jedną w powiecie szczyrzyckim²⁰², co stanowiło 5% omawianych lokacji. Elżbieta zaś, reprezentująca w Polsce Ludwika Węgierskiego, osadziła jedną wieś w powiecie bieckim²⁰³.

Królowa Jadwiga Andegaweńska nie przejawiała zainteresowania akcją osadniczą w czasie swoich samodzielnych rządów. Nie zanotowano żadnej lokacji pochodzącej z tego okresu.

Na przestrzeni stu przebadanych przez nas lat władcy założyli 57 miejscowości *in cruda radice*. Średnio na jeden rok przypadało 0,57 lokacji. W ciągu tego wieku 26 lat obfitowało w nowe osadnictwo, zaś 74 nie.

Podsumowując akcję osadniczą dokonywaną przez monarchów, dochodzimy do wniosku, że liczba nowych lokacji gwałtownie wzrosła za panowania Kazimierza Wielkiego. Władca ten rozpoczął swoje rządy w 1333 r., jednak rozwojem osadnictwa – jak wynika ze źródeł – zainteresował się dopiero po 10 latach, tj. w roku 1343. Akcja ta trwała z niewielkimi przerwami do jego śmierci. Wcześniej zaś absorbowała go polityka zagraniczna. Od wspomnianego roku, 1343, do 1369 (z 1370 r. nie znamy żadnej lokacji) było tylko 7 lat, w których

¹⁹⁸ Tamże.

¹⁹⁹ Tamże.

²⁰⁰ J a n z C z a r n k o w a. *Kronika*. W: *Monumenta Poloniae Historica*. T. 2. Red. A. Bielowski. Lwów 1872 s. 627-628.

²⁰¹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 5.

²⁰² Tamże.

²⁰³ Tamże.

nie dokonano żadnej lokacji, zaś pozostałe lata obfitowały w powstawanie nowych osad. W trakcie panowania Kazimierza Wielkiego, królowa Jadwiga, jego matka osadziła 3 nowe wsie.

Od 1369 r., tj. od daty założenia przez tegoż monarchę ostatniej wsi, nastąpiła przerwa do 1377 r., kiedy to Elżbieta, dzięki nowej lokacji, powiększyła liczbę osad królewskich²⁰⁴. Od tego roku również nastąpiła kilkuletnia przerwa do r. 1388, do osadzenia 2 wsi²⁰⁵ przez Władysława Jagiełłę. Monarcha ten w późniejszym czasie przyczynił się do wzrostu liczby omawianych miejscowości, zakładając w 1409 r. 7 wsi²⁰⁶. Od tego wydarzenia do końca jego panowania nie dokonano już żadnej lokacji w ramach powyższej własności.

Drugą grupę, mającą wpływ na rozwój akcji osadniczej, choć znacznie skromniejszą, stanowiła własność klasztorna. Klasztory doprowadziły do powstania tylko 6 nowych wsi²⁰⁷, co stanowiło 8% ogółu lokacji²⁰⁸. Wspomniana tabela 4 przedstawia, jaki wkład miała własność klasztorna w rozwój osadnictwa w poszczególnych powiatach interesującego nas obszaru.

Spśród trzech powiatów południowej części województwa krakowskiego, pod względem liczby lokacji przeprowadzonych bądź zamierzonych w dobrach powyższej własności, przodował zdecydowanie powiat sądecki, w którym osadzono 4 nowe wsie²⁰⁹, co stanowiło 18% wszystkich osad powstałych w tym powiecie. Wsie te zostały założone w posiadłościach klarysek w Starym Sączu. Drugim w kolejności był powiat biecki, w którym lokowano tylko 2 wsie²¹⁰, czyli 6% ogółu lokacji tegoż powiatu. Należały one do zakonu benedyktyńskiego w Tyńcu. Natomiast w powiecie szczyrzyckim nie zanotowano żadnej lokacji tego rodzaju.

Połowę, czyli 3 wsie, założono w pierwszym dziesięcioleciu badanego okresu, to znaczy na początku panowania Kazimierza Wielkiego, w latach 1334, 1336 i 1341, jeszcze przed intensywnym zainteresowaniem samego króla akcją osadniczą.

Do 1333 r. klasztory odegrały rolę przewodnią w szerzeniu się tzw. prawa niemieckiego w Małopolsce²¹¹.

²⁰⁴ Tamże.

²⁰⁵ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

²⁰⁶ Tamże.

²⁰⁷ Tamże.

²⁰⁸ Patrz tabela 4.

²⁰⁹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 4.

²¹⁰ Tamże.

²¹¹ G a s i o r o w s k i, jw. s. 155.

W miarę upływu czasu zainteresowanie osadnictwem w ramach tej własności maleje, zaś od 1378 r. zanika zupełnie. Do tego czasu lokowano jeszcze 3 wieś w latach 1360, 1367, 1378²¹².

Własność biskupia właściwie nie przejawiała zainteresowania tworzeniem nowych osad w południowej części województwa krakowskiego. Znane nam są tylko 2 lokacje²¹³ dokonane w tych dobrach przez biskupów krakowskich: Jana Grota (1326-1347)²¹⁴ oraz Jana z Radliczyc (1382-1391)²¹⁵, co stanowiło 3% ogółu lokacji. Pierwszy z nich założył jedną wieś w powiecie sądeckim²¹⁶, czyli 4,5% wszystkich nowych osad tegoż powiatu, drugi również jedną, ale w powiecie bieckim²¹⁷, co z kolei wynosiło 3% lokacji wspomnianego powiatu. Podobnie, jak w ramach własności klasztornej, tak i biskupiej, w powiecie szczyrzyckim nie zanotowano żadnej lokacji²¹⁸.

Z kolei właściciele prywatni doprowadzili do założenia 7 nowych wsi²¹⁹, co dało 10% ogółu powstałych osad. Na powiat biecki przypadało – 6²²⁰, czyli 18% wszystkich lokacji tegoż powiatu, zaś na powiat sądecki – jedna²²¹, to jest 4,5%.

W omawianych posiadłościach w powiecie szczyrzyckim, podobnie jak w dwóch pozostałych rodzajach własności, nie zarejestrowano żadnej nowej lokacji²²².

Wśród właścicieli prywatnych najbardziej zażył się w zdobywaniu nowych terenów pod uprawę Jan Gładysz z Brześcia, syn rycerza Pawła²²³, barkmistrz bocheński, a w latach 1356-1368 podrządczy sądecki. W 1359 r. otrzymał on od króla Kazimierza Wielkiego rozległy pas lasów po obu brzegach rzeki Ropy i Zdyni na własność dla niego i jego potomków²²⁴. Przyjmujemy, że założył on 4 nowe wsie (Ropę, Zdynię Gładyszów i Łosie), gdyż nazwy ich świadczą o największym prawdopodobieństwie lokacji, a źródło, z wyjątkiem jednej wsi Łosie, nie podaje dokładnie ani liczby, ani nazwy osad, które miał on założyć.

²¹² Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

²¹³ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 4.

²¹⁴ A. M a t u s z e k. *Jan Grot*. W: PSB. T. 9. Wrocław 1960-1961 s. 15-18.

²¹⁵ A. S t r z e l e c k a. *Jan Radlica*. W: PSB. T. 10. Wrocław 1962-1964 s. 469-472.

²¹⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 4.

²¹⁷ Tamże.

²¹⁸ Patrz tabela 4.

²¹⁹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1, tabela 4.

²²⁰ Tamże.

²²¹ Tamże.

²²² Patrz przypis 218.

²²³ K. P i e r a d z k a. *Jan Gładysz*. W: PSB. T. 8. Wrocław 1959-1060 s. 97.

²²⁴ ZDM I s. 116.

Skoro otrzymał tereny nad rzeką Ropą i Zdynią, to oczywiście jest, że założył nad nimi wsie o takich samych nazwach²²⁵ oraz wieś Gładyszów od swojego nazwiska²²⁶. Być może, że Jan Gładysz założył więcej wsi, ale nie są one ani pewne, ani znane, więc nie będziemy ich brali pod uwagę.

Właścicielem wsi Okrąglica, lokowanej w 1397 r.²²⁷, był Pasco de Scotnik heres de Bogoria. Ród Bogoriów posiadał znaczne tereny w powiecie bieckim, przede wszystkim cały kompleks wsi w trójkącie: Żmigród – Kobylany – Dukla. W sumie miał on w Małopolsce 86 osiedli, w tym około 48 w Kotlinie Jasielskiej oraz kilka nad Wisłokiem koło Koprzywnickiego Dobrzechowa²²⁸.

W 1402 r. założono w okolicy Dukli wieś Lipowicę²²⁹, której właścicielami byli Johannes et Jacobus z Dukli, prawdopodobnie mieszczanie.

W powiecie sądeckim, jak wcześniej zostało zasygnalizowane, w 1335 r. powstała wieś Dębno²³⁰, której właścicielami byli prawdopodobnie mieszczanie ze Szczyrzyca: Joannes Lesicki et Petrus, Martinus et Georgius.

Podobnie, jak zakładaniem nowych osad *in cruda radice*, również nadawaniem prawa niemieckiego już istniejącym i powiększaniem ich o okoliczne lasy zajmował się głównie monarcha, który tym sposobem doprowadził do lokowania 10 miejscowości: 7 wsi i 3 miast²³¹, a więc 47% wszystkich lokacji.

Powyższe spostrzeżenia dokumentuje tabela 6.

Tab. 6. Przynależność własnościowa wsi i miast lokowanych na prawie niemieckim w poszczególnych powiatach

Powiat	Typ własności										
	królewska			%	klasztorna		biskupia		prywatna		ogółem
	wsie	miasta	razem		l.	%	l.	%	l.	%	
biecki	3	2	5	56	4	44	–	0	–	0	9
sądecki	4	1	5	46	2	18	–	0	4	36	11
szczyrzycki	–	–	–	0	–	0	–	0	1	100	1
ogółem	7	3	10	47	6	29	–	0	5	24	21

Królewskie lokacje dotyczyły w przeważającej części osad leżących na terenie powiatów bieckiego i sądeckiego, gdzie założono po 5 miejscowości²³²,

²²⁵ Często się zdarzało, że nad rzekami lokowano wsie które przyjmowały ich nazwy.

²²⁶ ZDM I s. 116.

²²⁷ ZDM I s. 272.

²²⁸ D o b r o w o l s k a, jw. s. 71.

²²⁹ ZDM I s. 298.

²³⁰ KDM I s. 234.

²³¹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

²³² Tamże.

czyli 56% wsi i miast powstałych w pierwszym z wymienionych powiatów i 46% w drugim. Należy tu zaznaczyć, że w powiecie bieckim poszerzono o nowe tereny 2 miasta: Biecz²³³ i Ciężkowice²³⁴, zaś w powiecie sądeckim – Grybów²³⁵. Natomiast w trzecim powiecie, szczyrzyckim, władcy nie doprowadzili do żadnej lokacji.

Tab. 7. Przynależność wsi i miast lokowanych na prawie niemieckim do poszczególnych władców

Władca	Powiaty			Ogółem	
	biecki	sądecki	szczyrzycki	liczba	%
Jadwiga Łokietkowa	–	3	–	3	30
Kazimierz Wielki	4	1	–	5	50
Elżbieta Łokietkówna	–	–	–	0	0
Jadwiga Andegaweńska	1	–	–	1	10
Władysław Jagiełło	–	1	–	1	10

Na podstawie powyższej tabeli zauważamy, że najwięcej miejscowości poszerzył o nowe tereny Kazimierz Wielki – 5, w tym 3 miasta²³⁶, czyli połowę osad wchodzących w skład własności królewskiej. Z tego na powiat biecki przypadają 4²³⁷, zaś na sądecki – jedna²³⁸.

Za panowania królowej Jadwigi Andegaweńskiej znana jest nam tylko jedna wieś założona w 1383 r. w powiecie bieckim²³⁹, co stanowiło 10% lokacji królewskich. Władysław Jagiełło także lokował tylko jedną osadę, ale w powiecie sądeckim, co również wynosiło 10% omawianych wsi.

Akcja osadnicza w dobrach królewskich miała na celu powiększenie istniejących już osad o nowe tereny leśne poprzez ich karczunek. Akcję tę rozpoczęła w 1336 r. królowa Jadwiga Łokietkowa, zakładając 3 nowe wsie. Później nastąpiła znaczna przerwa do 1348 r., kiedy Kazimierz Wielki doprowadził do lokacji na prawie niemieckim miasta Ciężkowice²⁴⁰, na terenie wsi o tej samej nazwie, poszerzając je o 150 łanów okolicznego lasu i puszczy. Następnie zajął się głównie tworzeniem zupełnie nowych osad, zaniedbując już istniejące. Do tego zadania powrócił jednak w 1363 r., nadając prawo magdeburskie miastu

²³³ KDM III s. 161.

²³⁴ Tamże s. 71.

²³⁵ Tamże s. 187.

²³⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

²³⁷ Tamże.

²³⁸ Tamże.

²³⁹ Tamże.

²⁴⁰ KDM III s. 71.

Biecz i poszerzając je o przyległe lasy²⁴¹. Od tego czasu do 1367 r. (do ostatniej znanej nam lokacji dokonanej przez Kazimierza Wielkiego) poszerzył on jeszcze 3 nowe miejscowości²⁴². Były to lata najbardziej intensywnego zainteresowania monarchy wzrostem „starych” osad.

W 1383 r. Jadwiga Andegaweńska zwiększyła poprzez karczunek lasu i zarośli wieś Kryg²⁴³, zaś w niedługim czasie, bo już w 1389 r., Władysław Jagiełło – Klikuszową²⁴⁴. Od tego roku nastąpiło zahamowanie akcji osadniczej zmierzającej do nadania już istniejącym osadom prawa niemieckiego i zwiększenia ich gruntów uprawnych o okoliczne nieużytki. W ramach własności królewskiej nie notujemy już żadnej lokacji tego typu.

Średnio na jeden rok od 1334 do 1434 przypadało 0,1 lokacji królewskich (z czego 8 lat obfitowało w nowe osady, a 92 były ich pozbawione).

Władcy powiększali powierzchnię uprawną w swoich posiadłościach głównie przez zakładanie nowych miejscowości. Mniejsze zaś zainteresowania przejawiali powiększaniem już istniejących. Własność klasztorna tyle samo uwagi poświęciła poszerzaniu „starych” wsi, co zakładaniu nowych *in cruda radice*. W ten sposób klasztory osadziły na tzw. prawie niemieckim 6 wsi²⁴⁵, co dało 29% wszystkich lokacji. Z tego najwięcej, bo aż 4²⁴⁶, przypadało na powiat biecki – 44% wszystkich miejscowości tegoż powiatu i 2 na powiat sądecki, to jest 18%²⁴⁷. W powiecie szczyrzyckim nie zanotowano żadnej lokacji tego typu w omawianych dobrach.

Podobnie, jak przy zakładaniu osad *in cruda radice*, tak i przy ich poszerzaniu największą rolę odegrały tylko 2 klasztory: klasztor klarysek w Starym Sączu, który powiększył 2 swoje wsie²⁴⁸ i klasztor benedyktynów w Tyńcu – 4²⁴⁹.

Klasztory tylko do 1370 r. interesowały się powiększeniem powierzchni gruntów uprawnych kosztem lasów i nieużytków. Jedynie na początku badanego okresu, to jest w 1334 r., lokowano 2 wsie, później już tylko po jednej, mniej więcej w równych odstępach czasu. Nie zarejestrowano żadnej lokacji tego typu

²⁴¹ KDM III s. 161.

²⁴² Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

²⁴³ KDM III s. 350.

²⁴⁴ KDM IV s. 25.

²⁴⁵ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2, tabela 6.

²⁴⁶ Tamże.

²⁴⁷ Tamże.

²⁴⁸ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

²⁴⁹ Tamże.

w dobrach biskupich. Właściciele ci nie wykazywali większego zainteresowania rozwojem osadnictwa.

Własność prywatna zwiększyła 5 swoich osad²⁵⁰ i nadała im prawo magdeburskie (co wynosiło 24% wszystkich lokacji przeprowadzonych bądź zamierzonych w ramach powyższej własności). Przewodził zdecydowanie powiat sądecki, gdzie poszerzono 4 wsie²⁵¹, co dało 36% ogółu miejscowości tam powstałych. Drugim w kolejności był powiat szczyrzycki z jedną tego rodzaju lokacją²⁵², ale 100% wszystkich osad powstałych w tej ziemi, zaś w trzecim, to jest bieckim, nie dokonano żadnej podobnej lokacji²⁵³.

Na koniec chcielibyśmy porównać akcję osadniczą, zmierzającą do poszerzenia nowych terenów uprawnych przez zakładanie osad na surowym korzeniu i nadawanie prawa niemieckiego miejscowościom już istniejącym, z równoczesnym poszerzaniem ich o nowe tereny, w celu udzielenia odpowiedzi na pytanie, który z typów własności przejawiał większe zainteresowanie pierwszym, a który drugim rodzajem osadnictwa.

Tab. 8. Lokacje miejskie i wiejskie dwóch typów osadnictwa (zupełnie nowe osady i powiększanie już istniejących w ramach poszczególnych własności)

Typ własności	Lokacje <i>in cruda radice</i>	Nadanie prawa niemieckiego osadom już istniejącym i ich poszerzanie	Ogółem
królewska	57	10	67
klasztorna	6	6	12
biskupia	2	0	2
prywatna	7	5	12

Z powyższej tabeli wynika, że w obu typach osadnictwa prym zdecydowanie wiodła własność królewska.

Własność klasztorna, jak już wcześniej zostało zasygnalizowane, przejawiała jednakowe zainteresowanie powstawaniem osad na surowym korzeniu, jak również nadawaniem prawa niemieckiego istniejącym już wsiom i poszerzaniem ich o okoliczne nieużytki.

²⁵⁰ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2, tabela 6.

²⁵¹ Patrz tabela 6.

²⁵² Tamże.

²⁵³ Tamże.

Nieco bardziej zakładaniem nowych osad niż poszerzaniem „starych” zajmowali się właściciele prywatni, zaś biskupi wykazywali na badanym terenie bardzo niewielkie zainteresowanie rozwojem osadnictwa.

Podsumowując nasze rozważania dochodzimy do wniosku, że najwięcej miejscowości *in cruda radice* w południowej części województwa krakowskiego założyli w swoich dobrach władcy, to jest 57 spośród 72 wszystkich osad. Na drugim miejscu znalazła się własność prywatna – 7 wsi, następnie klasztorna – 6 i biskupia – 2.

W lokacjach osad przez nadanie im prawa niemieckiego i powiększenie o lasy zdecydowanie przoduje własność królewska – 10 spośród 21, później klasztorna – 6, świecka – 5, zaś w dobrach biskupich nie zanotowano żadnej lokacji tego typu.

W okresie wcześniejszym na terenach całej Małopolski w stosowaniu nowego ustroju (zarówno w zakładaniu wsi *in cruda radice* jak i nadawaniu im prawa niemieckiego) przodowały zdecydowanie klasztory, które lokowały 185 miejscowości spośród 284 znanych²⁵⁴.

Biskupi zaś, podobnie jak w okresie późniejszym, także do 1333 r. nie byli zainteresowani wprowadzaniem do swoich posiadłości nowego ustroju – znanych jest tylko 10 lokacji tego rodzaju²⁵⁵.

Mniejsze zainteresowanie w Małopolsce do 1333 r. przejawiali panujący i właściciele prywatni.

III. OSADNICY

1. Wolnizna

Wolnizna był to okres, w którym kolonista nie był zobowiązany do płacenia czynszów na rzecz dworu oraz innych usług względem Kościoła i państwa²⁵⁶.

Zwolnienie kmieci od ciężarów we wsiach zakładanych *in cruda radice* lub *in nova radice* było zazwyczaj dłuższe niż w osadach zmieniających ustrój i wynosiło najczęściej 20 lat.

W Małopolsce w osadach nowozałożonych na terenach leśnych, które trzeba było dopiero przez wykarczowanie zdobyć dla uprawy roli, wolnizna wynosiła zazwyczaj 18 lub 20 lat. Bywały bowiem wypadki, że ilość wolnych lat była

²⁵⁴ G a s i o r o w s k i, jw. s. 153.

²⁵⁵ Tamże s. 155.

²⁵⁶ K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 15.

mniejsza od normalnej i wynosiła 17, 16 a nawet 13 lub 8, albo też podnosiła się do 24 i 25 lat. Zależało to od rodzaju karczowanego lasu, oznaczanego nieraz w źródłach nazwą czarnego, gęstego (*densa, nigra silva*) lub zwanego tylko zaroślami (*merica, rubeta*). W pierwszym wypadku ilość lat wolnych była większa, w drugim, ze względu na możliwość szybkiego karczunku, ograniczano ją do 10-16 lat²⁵⁷.

Problemem występującej wolnizny na innych terenach Polski zajmowali się: T. Tyc²⁵⁸, J. Masłowski²⁵⁹ oraz Z. Kaczmarczyk²⁶⁰.

Dla Wielkopolski, dla miejscowości lokowanych na surowym korzeniu, *anni libertatis* wynosiły od 12 do 20²⁶¹, zaś w ziemi dobrzyńskiej, łęczyckiej, na Kujawach i w województwie sieradzkim od 10 do 18²⁶².

Najkrótsza wolnizna była na Śląsku, wynosiła ona od 8 do 16 lat lub skracana była od 3 do 6 lat. Bywały wypadki, że w ogóle jej nie było²⁶³. Przyczyną takiego stanu rzeczy był fakt, że w tej dzielnicy najwcześniej i od razu na wysoką skalę rozpoczęło się osadnictwo na prawie niemieckim.

Wymiar wolnizny na interesującym nas terenie oraz w innych dzielnicach Polski obrazuje tabela 9. Dla porównania przedstawia ona również długość lat wolnych dla osad powstałych na tzw. prawie niemieckim na terenach, gdzie istniejącą już wieś tylko przenoszono na prawo niemieckie.

Tab. 9. Wymiar wolnizny w poszczególnych dzielnicach Polski²⁶⁴

Rodzaj osady	Dzielnica			
	Małopolska	Wielkopolska	Śląsk	Ziemia dobrzyńska, łęczycka, Kujawy, ziemia sieradzka
Osadnictwo na prawie niemieckim <i>in cruda radice</i>	18-20 lub 24-25	12-20	8-16	10-18
Osadnictwo na prawie niemieckim na terenach, gdzie przenoszono istniejącą już wieś na prawo niemieckie	8-12	5-8	2-4	2-8

²⁵⁷ Tamże s. 16-17.

²⁵⁸ Jw. s. 93.

²⁵⁹ Jw. s. 276-277.

²⁶⁰ *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 18-19.

²⁶¹ Patrz przypis 258.

²⁶² Patrz przypis 259.

²⁶³ Patrz przypis 260.

²⁶⁴ Tabela sporządzona na podstawie informacji zawartych w opracowaniach wymienionych w przypisach 258, 259, 260.

Z tabeli wynika, że najdłuższą wolniznę otrzymywali kmiecie w Małopolsce.

Jak już we wstępie zostało zasygnalizowane, zdaniem Lucińskiego, okres dwudziestu lat ulgowych wskazuje na lokację na surowym korzeniu²⁶⁵. W zebranych przez nas dokumentach najczęściej spotykamy się z dwudziestoletnią wolnizną, którą cieszyli się osadnicy w 42 miejscowościach spośród 72 lokowanych *in cruda radice*²⁶⁶. W 7 wsiach powstałych w 1409 r. na terenach górzystych mieszkańcy zostali zwolnieni od wszelkich świadczeń na 22 lata²⁶⁷. Z kolei krótszą wolniznę otrzymali koloniści w 10 wsiach i wynosiła ona od 4 do 18 lat²⁶⁸. W dwóch osadach spotykamy się z podwójną wolnizną, która trwała: 20 lat *in silva* i 10 lat *in merica*²⁶⁹ oraz 20 lat *super silva* i 6 lat *super extirpatis agris*²⁷⁰. W sześciu wypadkach okres ten był w dokumentach tylko wspomniany, zaś w pięciu zupełnie przemilczany²⁷¹.

Nasuwa się pytanie o przyczyny zróżnicowań w wymiarach wolnizny. Z ostatnio wskazanych dokumentów wynika, że były one uzależnione od jakości terenu, wyższe w lasach, niższe w zaroślach, bądź na polach już wykarczowanych. Ponadto zależały także, jak wykazała analiza, od geograficznego położenia danej osady. Po naniesieniu na mapę miejscowości zakładanych na surowym korzeniu, zauważyliśmy, że 6 z nich było położonych w pobliżu miast.

Przykładem może być dyplom z 1341 r. wydany dla wsi położonej między Moszczenicą a Gaboniem²⁷². Obie wymienione wsie leżały w pobliżu Starego Sącza. Najdalej na południe wysunięty był Gaboń, odległość zaś między nim a Starym Sączem wynosiła około 7 km, więc lokowana wieś znajdowała się prawdopodobnie w jeszcze mniejszej odległości od wspomnianego miasta. Wolnizna dla niej wynosiła 18 lat.

Podobnie rzecz miała się we wsi położonej w lesie nad rzeką Kamienicą (Kamionka Mała)²⁷³, lokowanej w pobliżu dwóch miast Starego i Nowego Sącza, w odległości 7 km. Kmiecie osiedlający się w niej otrzymali szesnastoletnią wolniznę. Dokument lokacyjny wydany w 1363 r. dla Harkłowej²⁷⁴ podaje, że wolnizna w tej wsi wynosiła 16 lat. Być może, że położenie tej osady,

²⁶⁵ Jw. s. 99.

²⁶⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

²⁶⁷ Tamże.

²⁶⁸ Tamże.

²⁶⁹ KDM III s. 126.

²⁷⁰ KDT I s. 126.

²⁷¹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

²⁷² KDM III s. 42.

²⁷³ Tamże s. 60.

²⁷⁴ ZDM I s. 134.

podobnie jak wyżej wymienionych, tłumaczy krótszy termin lat wolnych. Har-kłowa leżała w odległości około 7 km od Biecza. Osadnicy wsi Czerwony Po-tok²⁷⁵ otrzymali czternastoletnią wolniznę. Wieś ta leżała w pobliżu miejscow-kości wcześniej lokowanych *in cruda radice*: Rzepiennika Marciszewskiego, Rzepiennika Strzyżewskiego oraz miasta Ciężkowice. Wieś Siary²⁷⁶ została zwolniona od wszelkich świadczeń na okres krótszy – dwunastoletni, mimo że założono ją na surowym korzeniu. Być może tę krótszą wolniznę tłumaczy bliskie położenie miasta, od którego wieś oddalona była o 4 km.

Kończąc omawianie tej grupy dokumentów, należy zwrócić uwagę na dyp-лом wydany w 1353 r., dotyczący wsi Cietrzewina. Powstała ona bez wątpienia na surowym korzeniu, na co wskazują słowa: „damus [...] siluam nostram Czit-rzewina [...] ad extirpandum...”²⁷⁷ i otrzymała tylko czteroletnią wolniznę. Cietrzewina leżała w odległości około 6 km od Nowego Sącza i około 8 km od Starego Sącza. Nie wiemy jednak, czy to bliskie położenie miast może w pełni tłumaczyć tak krótko trwający okres wolny od świadczeń. Może były jeszcze inne motywy, które nie są nam znane.

Dyplom lokacyjny wsi założonej na surowym korzeniu wymienia *anni liber-tatis* krótsze niż 20 lat w wypadku, gdy dokument został wystawiony nie przed przystąpieniem do lokacji, lecz po upływie pewnej ilości lat ulgowych. Przykła-dem może być, według Lucińskiego, wieś Sietnica²⁷⁸, która otrzymała 2 dy-plomy²⁷⁹, co wynika z porównania ich treści. Dyplom wcześniejszy, wydany w 1351 r., przewidywał dwudziestoletnią wolniznę²⁸⁰, zaś późniejszy, z 1356 r.²⁸¹, czternastoletnią. Jak widać, drugi dokument został wydany w szóstym roku przeprowadzanej lokacji i stąd ta krótsza wolnizna.

W tym miejscu należy jeszcze zwrócić uwagę na dokument wydany w 1367 r. dla wsi Krosna²⁸². Powstała ona *in silua*, czyli była zupełnie nową osadą, mimo to osadnikom przyznano 7 lat wolnych. Z dyplomu wynika, że karczunek wspomnianego lasu już wcześniej został rozpoczęty: *syluam dudum locatam*. Być może, że wieś ta otrzymała wcześniej podobny dokument, który mógł zaginąć, bądź wydano go już w trakcie trwania lokacji.

²⁷⁵ KDKK II s. 114.

²⁷⁶ ZDM VI s. 42.

²⁷⁷ ZDM I s. 97.

²⁷⁸ Jw. s. 100.

²⁷⁹ KDM III s. 81; KDP I s. 213.

²⁸⁰ KDM III s. 81.

²⁸¹ KDP I s. 213.

²⁸² KDM III s. 208.

Posiadamy jeszcze trzy dokumenty, których nie możemy zaliczyć do żadnej z wyżej omawianych grup i nie potrafimy jednoznacznie stwierdzić, dlaczego mieszkańcy tych wsi otrzymywali krótszą wolniznę. Dotyczy to Tylmanowej, która z pewnością była lokowana *in nova radice*, gdyż w dokumencie czytamy: „contulimus [...] nostram siluam [...] super fluvium Dunajec sitam”²⁸³, wolnizna dla tej wsi wynosiła 18 lat. Taką samą ilością lat wolnych cieszyli się osadnicy wsi Łososiny, która także była zupełnie nowa, co potwierdzają słowa: „[...] mericas et silvas lossosyna vulgariter nuncupatas [...]”²⁸⁴ oraz wieś Słowikowa Wola, która otrzymała również osiemnastoletnią wolniznę²⁸⁵. W pobliżu wymienionych wsi nie było żadnych miast. Nie da się jednoznacznie wyjaśnić tej krótszej wolnizny, można się tylko domyślać, że las, który karczowano, był rzadki i nie sprawiał osadnikom większych trudności, na co zdaje się wskazywać określenie *mericas* (zarośla) zawarte w drugim dokumencie.

Długość *anni libertatis* była różna i w pewnej mierze zależała od rodzaju własności. Obrazuje to poniższa tabela.

Tab. 10. Wysokość wolnizny w ramach poszczególnych własności

Typ własności	Mniej niż 20 lat	20 lat	Więcej niż 20 lat	Podwójny wymiar wolnizny	Wolnizna tylko wspomniana	Wolnizna nie podana	Ogółem
królewska	4	34	7	1	6	5	57
klasztorna	4	1	–	1	–	–	6
prywatna	–	7	–	–	–	–	7
biskupia	2	–	–	–	–	–	2
ogółem	10	42	7	2	6	5	72

Zauważyć można, że wszystkie wsie lokowane w ramach własności prywatnej otrzymały dwudziestoletnią wolniznę. W miejscowościach zaś królewskich tylko kmiecie w 37 na 57 lokowanych cieszyli się taką samą wolnością. W tę liczbę (37) są wliczone wszystkie cztery miasta powstałe na surowym korzeniu. Należy tu jeszcze dodać, że 7 wsi królewskich otrzymało najwyższy, znany nam na tym terenie, wymiar wolnizny, wynoszący 22 lata. W jednej zaś osadzie zanotowaliśmy podwójną wolniznę wynoszącą 20 lat *in silva* i 10 *in merica*.

Spośród sześciu założonych wsi klasztornych osadnicy tylko jednej zostali zwolnieni na 20 lat od wszelkich świadczeń. W jednej wsi tego typu wolnizna była podwójna i trwała 20 i 6 lat. W wyżej omawianych miejscowościach prze-

²⁸³ Tamże s. 20.

²⁸⁴ KDKK I s. 228.

²⁸⁵ AGZ VII s. 5.

wagę stanowiły wolnizny krótsze niż 20 lat, wynoszące w trzech wsiach po 18 i w jednej 7 lat.

We wsiach biskupich osadnicy zostali zwolnieni od ciężarów na 14 i 18 lat.

Dla 21 miejscowości, które otrzymały prawo niemieckie i zostały w wyniku akcji kolonizacyjnej poszerzone o okoliczne lasy, spotykamy w dokumentach różny okres wolnizny obejmujący od 2 do 22 lat²⁸⁶. W pięciu miejscowościach wynosił on 20 lat²⁸⁷, z kolei dla 11 osad²⁸⁸ dyplomy podają równocześnie dłuższy wymiar wolnizny, wynoszący najczęściej 20 lat i krótszy od 2 do 12 lat. Wyjątek stanowiła wieś Kasina²⁸⁹, w której kmiecie zostali zwolnieni od wszelkich świadczeń na 22 lata *in silvis* i 2 lata *in agris*. Tą wyższą wolnizną cieszyli się osadnicy, którzy mieli zakładać swoje role na terenach leśnych, zaś krótszą otrzymywali na terenach już zagospodarowanych.

Znane nam są jeszcze 3 dokumenty, które informują o terminie wolnym, trwającym krócej – 5, 6, 11 lat²⁹⁰. Otrzymali ją ci, którzy poszerzyli swoją wieś o okoliczny las. Areał tegoż lasu nie był jednak wielki.

Tylko dla dwóch miejscowości źródła nie podają, w ciągu ilu lat kmiecie byli wolni od wszelkich świadczeń.

2. Kmiecie

Po upływie wolnizny kolonista obowiązany był do ponoszenia wszelkiego rodzaju ciężarów na rzecz dworu, Kościoła i państwa.

W dokumentach najczęściej spotykamy się z czynszem rocznym płaconym przez każdego kolonistę na rzecz właściciela osady.

Jednostką wymiaru dla czynszu, podobnie jak dla innych świadczeń, był łan i z niego obliczano wysokość opłat²⁹¹.

Jak nas informują źródła, czynsz i dziesięcinę oddawano *in festo sancti Martini*, czyli 11 listopada.

W południowej części województwa krakowskiego płacono czynsz przeważnie w wysokości 8 skojców z jednego łanu.

Na 72 miejscowości lokowane *in cruda radice* na tym terenie w 41 płacono 8 skojców, co stanowiło 58% wszystkich założonych osad. W pozostałych 13 wsiach i miastach oddawano 3-24 skojców (4 z nich płaciły mniej niż 8 skoj-

²⁸⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

²⁸⁷ Tamże.

²⁸⁸ Tamże.

²⁸⁹ Tamże.

²⁹⁰ Tamże.

²⁹¹ K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 19.

ców, z czego 3 po 6 skojców i 1 – 4 skojce). Z kolei następnych 9 miejscowości płaciło więcej niż 8 skojców, 3 po 9 skojców, 2 po 10, 1 – 12 oraz 3 po 1 marce, co stanowiło 24 skojce. Powyższe rozważania najlepiej obrazuje tabela 11.

Zauważyć można, że w 2 poł. XIV w. i na początku XV w. wraz ze spadkiem wartości pieniądza, we wsiach lokowanych na interesującym nas terenie, wartość czynszu w stosunku do 1 poł. XIV w. minimalnie wzrosła. Na początku omawianego okresu wynosił on przeważnie 8 skojców, tylko w trzech osadach – 6.

Tab. 11. Wykaz ciężarów w miejscowościach lokowanych *in cruda radice*

Lp.	Rok	Miejscowość	Typ własności	Ciężary na rzecz właściciela wsi						Ciężary na rzecz Kościoła			
				czynsz		honor-	robo-	obied-	inne	dziesięcina			
				w pie- niądzu	w zbożu					pie- niężna	małdra- towa	snopo- wa	meszn e
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	1334	Iwkowa	król.	8 sk.				2		1 fert			
2	1334	Stawni- kowa W.	klaszt.	8 sk.				2					
3	1335	Dębno	pryw.	6 sk.		B.N. 1 piskłę, P. 12 jaj, 15.08 2 sery		2 lub 1 fert		6 gr = 3 sk.			1 fert
4	1335	Jasienica	król.	8 sk.				2		1 fert			
5	1336	Kamionka Wlk.	król.	8 sk.				2		1 fert			
6	1336	Tylmanowa	klaszt.	8 sk.		wspom.							
7	1341	koło St. Sącza	klaszt.	8 sk.		wspom.		2					
8	1343	Nowa W. Królowa	król.	tekst nieznan									
9	1344	Kąsna	król.	8 sk.				2 lub 1 fert			1 m pszen i owsa	interpolowane	
10	1344	Rzepiennik Marciszewski	król.	lokacja nieudana									
11	1345	Kamionka Mała	król.	6 sk.		B. N., P., Z. S. to, co inni osadnicy							
12	1345	Łososina	biskp.	6 sk.			upraw. 2 morgi	2		1 fert		+	
13	1347	Rzepiennik Strzyżewski	król.	8 sk.						1 fert			
14	1347	Rzepiennik Marciszewski	król.	brak danych									
15	1348	Binarowa	król.	8 sk.				2 lub 8 sk.		1 fert			
16	1348	Kopytowa	król.	8 sk.				2 lub 8 sk.		1 fert			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
17	1348	Krościenko	król.	8 sk.				2 lub 8 sk.		3 sk.			
18	1348	Libusza	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
19	1348	Moszczenica	król.	8 sk.				2 lub 8 sk.		1 fert			
20	1348	Osobnica	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
21	1348	Piwniczna	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
22	1348	Stara Stróża	król.	4 sk.	2 m pszen. 2 m żyta 2 m owsa			2 lub 8 sk.	2 sk. na wy- prawę sol- tysa	4 sk.			
23	1348	Szerzyny	król.	8 sk.				2 lub 8 sk.		1 fert			
24	1349	Borowa	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
25	1349	Olpiny	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
26	1350	Borek	król.	8 sk.				2		1 fert			
27	1350	Jastrzębie	król.	8 sk.						1 fert			
28	1351	Dzierżaniny	król.	9 sk.									
29	1351	Nienadowa W.	król.	8 sk.				2 lub 1 fert	ga- jowe				
30	1351	Sietnica	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
31	1352	Andrzejówka	król.	8 sk.	znany tylko z tłumaczenia wydawcy			2 lub 8 sk.		2 sk.			
32	1353	Cietrzewina	król.	8 sk.		B. N. wieprz wart. 1/2 marki		2 lub 1 fert		1 fert			
33	1353	Jodłowa Góra	król.	9 sk.		B. N., P., Z. S., po 18 sk.		- tylko soltys					
34	1354	Chmielowice	król.	brak danych									
35	1356	Muszynka	król.	8 sk.				1/2 marki na każdy śąd		4 sk.			1 m pszen. 1 m owsa
36	1357	Szulków	król.	8 sk.				2 lub 1 fert					
37	1359	Łosie, Zdunia, Gładyszów, Ropa	pryw.	brak danych									
38	1359	Ptaszkowa	król.	10 sk.	1 m pszen. 1 m owsa 1 m żyta	B.N., P., Z.S., to, co inne wsie				2 sk.			
39	1359	Skawinka	król.	1/2 marki = 12 sk.				2 lub 1 fert		1 fert	1 m pszen. 1 m owsa		
40	1360	Kamionka pod Brzyską	klaszt.	9 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
41	1360	Lubień	król.	8 sk.				2 lub 1 fert	gajow e	3 sk.	1 m pszen. 1 m owsa		
42	1363	Harkłowa	król.	8 sk.						1 fert			
43	1363	Kłopotnica	król.							1 fert			
44	1363	Lipniki	król.	8 sk.				2 lub 1 fert					
45	1363	Sękowa	król.	8 sk.				2 lub 1 fert					
46	przed 1365	Binczarowa	król.	brak danych									
47	1365	Jerzmanów	król.	8 sk.				2 lub 8 gr = 4 sk.		1 fert			
48	1365	Mszana Górna	król.	8 sk.						4 sk.			1 m pszen. 1 m owsa
49	1366	Jaśliska	król.	10 sk.				2 lub 1 fert					1 sk.
50	1367	Krosna	klaszt.	8 sk.									
51	1368	Zurowa	król.	8 sk.						4 sk.			
52	1369	Bystra	król.	8 sk.				2 lub 1 fert					
53	1369	Głęboka	król.	8 sk.						1 fert			
54	1369	Lipnica	król.	8 sk.				2 lub 1 fert		4 sk.			
55	1369	Mszana	król.	8 sk.						ile inni			
56	1369	Swoszowa	król.	1 mar- ka = 24 sk.									
57	1377	Męcina	król.	brak danych									
58	1378	Wietrznowa Wola	klaszt.	8 sk.				2 lub 1 fert		1 fert			
59	1386	Czerwony Potok	biskp.	8 sk.				2 lub 4 sk.		1 fert			
60	1388	Olszówka	król.	jak inni									
61	1388	Siary	król.	8 sk.						1 fert			
62	1397	Okrąglica	pryw.	1 mar- ka = 24 sk.	1 m owsa 2 piskłeta					1 fert			1 m pszen. 1 m owsa
63	1402	Lipowica	pryw.	1 mar- ka = 24 sk.	2 m owsa 2 sery, 12 jaj 2 kury			2 lub 1 fert					1 m pszen. 2 m owsa
64	1409	wsie wokół Długopola, Mstowa, Olszówki, Chabówki, Klikuszo- wej, Ponca, Szaflarów	król.	brak danych									

Objaśnienia skrótów:

B. N. – Boże Narodzenie; P. – Pascha; Z. S. – Zielone Świątki; m – miara; fert – ferton; sk. – skojec; gr. – grosz; król. – królewska; klaszt. – klasztorna; pryw. – prywatna; biskp. – biskupia; pszen. – pszenicy; W. – Wola; Wspom. – tylko wspomniane.

Miejscowości zawarte w tej tabeli posiadają taką samą liczbę porządkową jak miejscowości w aneksie w tabeli zbiorczej 1, gdzie jest podane źródło, z którego zaczerpnięto informacje.

W 2 poł. XIV w. również dominującym czynszem było w dalszym ciągu 8 skojców, ale w kilku wypadkach spotykamy w źródłach czynsz wyższy, wzrastający wraz z upływem lat.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę właścicieli wsi i wymiar czynszu, to największą jednolitość w uiszczaniu tej opłaty spotykamy we wsiach klasztornych, gdzie na 6 lokowanych 5 płaciło po 8 skojców, co stanowiło 83%²⁹² wszystkich osad powstałych w ramach tej własności. Na drugim miejscu znalazły się miejscowości założone przez monarchów, 35 (spośród 57 powstałych) płaciło również po 8 skojców, co wynosiło 62%²⁹³ wszystkich osad tej własności, zaś we wsiach biskupich połowa, czyli 1 wieś²⁹⁴ (na 2 lokowane) płaciła tyleż samo. Z kolei spośród 7 lokowanych wsi prywatnych posiadamy informację ze źródeł o wysokości czynszu tylko dla 3. Dwie z nich płaciły po jednej marce (24 skojce) i jedna 6 skojców, dla pozostałych 4 wsi dokumenty nie podają żadnej informacji na ten temat²⁹⁵.

Na omawianym terenie monarcha lokował 4 miasta, których osadnicy właściwie w płaceniu czynszu nie odbiegali od mieszkańców wsi, w dwóch miastach (Krościenko, Piwniczna Szyja) płacono 8 skojców, w Tymbarku – 9, zaś w Jaśliskach – 10.

Oprócz czynszu w pieniądzu kmiecie obowiązani byli jeszcze do danin w naturze, które w mniejszej lub większej ilości składali na rzecz właściciela wsi, zależnie od jego potrzeby. Stanowiły też one uzupełnienie czynszu płaconego w pieniądzu²⁹⁶. Daniny te pojawiały się przede wszystkim w zbożu, choć mogły występować też w innej postaci. Na interesującym nas terenie spotykamy tylko 4 miejscowości spośród 72, w których uiszczano czynsz, oprócz opłaty w pieniądzu, także w innej postaci²⁹⁷. Dwie z nich stanowiły własność królewską, zaś pozostałe prywatną. Czynsz płacony w zbożu był uzupełnieniem pieniężnego. W jednej wsi królewskiej oddawano 4 skojce oraz 6 miar zboża: po 2 miary pszenicy, żyta i owsa²⁹⁸, w drugiej zaś 10 skojców oraz po 1 miarze pszenicy, owsa i żyta²⁹⁹. Z kolei we wsiach prywatnych oprócz 1 marki (24 skojce) uiszczanej w pieniądzu w jednym wypadku dostarczano także

²⁹² Patrz tabela 11.

²⁹³ Tamże.

²⁹⁴ Tamże.

²⁹⁵ Tamże.

²⁹⁶ K a c z m a r c z y k, *Ciążary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 22.

²⁹⁷ KDM I s. 268; KDM III s. 126; ZDM I s. 272; 298.

²⁹⁸ KDM I s. 268.

²⁹⁹ KDM III s. 126.

właścicielowi wsi 1 miarę owsa i 2 piskłeta³⁰⁰, w drugim zaś 2 miary owsa, 2 sery, 12 jaj i 2 kury³⁰¹.

Do ciężarów oddawanych na rzecz właściciela wsi należały także *honores* składane przed niektórymi większymi świętami, takimi jak: Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki, bądź święta Matki Boskiej. Najczęściej były to daniny w naturze, choć zdarzało się również, że pan życzył je sobie w pieniądzu³⁰².

W dokumentach przez nas zebranych, posiadamy tylko 7 tego typu wzmianek, z tego 4³⁰³ dotyczą miejscowości królewskich, 1 prywatnej³⁰⁴ i 2 klasztornych³⁰⁵. We wsi Cietrzewina *honores* uiszczala cała wieś w okresie Bożego Narodzenia w postaci 1 wieprza wartości 1/2 marki³⁰⁶, zaś w mieście Jodłowa Góra (Tymbark) na Boże Narodzenie, Wielkanoc i Zielone Świątki płacono w pieniądzu 18 skojców³⁰⁷. W 2 pozostałych wsiach, źródła tylko wspominają, że płacono *honores*, zaś nie podają jego wysokości: Ptaszkowa – „[...] et nihilominus cmethones predictae ville Mestza honorietates Consuetas in festis mobilibus, utpote in festo Pasche, Pentecostes et in Natiuitate Christi, prout alie iure theutonico locate faciunt, nobis dare tenebuntur”³⁰⁸ oraz Kamionka Wielka – „[...] in festis vero Natiuitatis Christi, Pasche et Pentecostes ea iura nobis faciendo, que alij sedentes in simili iure Teutonico facere consueunt”³⁰⁹.

We wsi prywatnej – Dębno – z łanu na Boże Narodzenie oddawano 1 pisklę, na Wielkanoc – 12 jaj, zaś 15 sierpnia na Wniebowzięcie NMP – 2 sery³¹⁰.

Trzy razy w roku zjeżdżał do wsi jej właściciel lub jego zastępca (*nuncius*) celem odbywania tzw. wielkich sądów. Tylko w jednym wypadku posiadamy informację, kiedy te sądy się odbywały: „in die beate Agathe virginis” (5 II), „die post diem s. Iohannis baptiste” (25 VI) oraz „tercium in octaua beati Mar-

³⁰⁰ ZDM I s. 272.

³⁰¹ Tamże s. 298.

³⁰² K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 23.

³⁰³ Patrz tabela 11.

³⁰⁴ Tamże.

³⁰⁵ Tamże (tylko wspomniane, że te dwie wsie składają daniny 2 razy w roku: „honores bis in anno” – KDM III s. 20; 42).

³⁰⁶ ZDM I s. 97.

³⁰⁷ KDP III s. 233.

³⁰⁸ KDM III s. 126.

³⁰⁹ Tamże s. 60.

³¹⁰ KDM I s. 234.

tini” (14 XI)³¹¹. Utrzymanie wtedy pana i jego otoczenia było zadaniem wsi, która miała dostarczyć mu tzw. obiedne, czyli *prandium*. Jedną trzecią kosztów utrzymania pokrywał sołtys lub wójt, zaś dwie trzecie osadnicy³¹². W wielu wypadkach dochodziło do zmiany „obiednego” w naturze na ekwiwalent pieniężny płacony właścicielowi, a wynoszący w większości 1 ferton czyli 6 skojców. Zdarzało się jednak, że w 7 królewskich miejscowościach płacono za każde „prandium” 8 skojców³¹³, (w tym 6 spośród wymienionych miejscowości było lokowanych w 1348 r.), w jednym wypadku kmiecie oddawali na każdy sąd po połowie marki, czyli 12 skojców³¹⁴, natomiast w mieście Jodłowa Góra, tylko sołtys przygotowywał jeden obiad, zaś o osadnikach źródło nie wspomina³¹⁵. Mniej niż ferton (6 skojców) płacono także we wsi królewskiej Jerzmanów – 8 gr (4 skojce)³¹⁶. Podobnie we wsi biskupiej Czerwony Potok za każdy obiad oddawano właścicielowi tylko 4 skojce³¹⁷. W pozostałych wypadkach płacono po 1 fertonie³¹⁸.

Z tytułu niektórych używalności leśnych, jak polowanie, drzewa na opał i budulec, tudzież za prawa łowienia ryb w rzekach i jeziorach pańskich płacono tzw. gajowe³¹⁹. W interesujących nas źródłach spotykamy się tylko z dwiema tego typu wzmiankami, jednak nie jest podana wysokość tych opłat³²⁰. Przeważnie dokumenty informują, że polowanie i rybołówstwo przysługiwały osadnikom za darmo³²¹.

Oprócz wyżej wymienionych ciężarów ponoszonych na rzecz dworu osadnicy byli zobowiązani również świadczyć pewne, niewielkie zresztą, robocizny³²². Na badanym terenie spotykamy tylko jeden taki wypadek, to jest we wsi biskupiej – Łososina, każdy mieszkaniec miał uprawiać 2 morgi ziemi właściciela³²³.

Do ciężarów najczęściej ponoszonych przez osadników na rzecz Kościoła należy zaliczyć dziesięcinę oraz meszne.

³¹¹ KDM III s. 42.

³¹² K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 24-25.

³¹³ Patrz tabela 11.

³¹⁴ ZDM I s. 103.

³¹⁵ KDP III s. 233.

³¹⁶ KDM I s. 329.

³¹⁷ KDCK II s. 114.

³¹⁸ Patrz tabela 11.

³¹⁹ K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 25.

³²⁰ KDM I s. 275; 300.

³²¹ Patrz przypis 319.

³²² J. R u t k o w s k i. *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*. Warszawa 1953 s. 77.

³²³ KDCK I s. 228.

Dziesięcinę opłacali koloniści w trzech postaciach: pieniężnej, małdratowej i snopowej. W południowej części województwa krakowskiego można zauważyć głównie dziesięcinę pieniężną bądź równocześnie pieniężną i małdratową lub pieniężną i snopową.

Dziesięcina płacona tylko w jednej postaci – snopowa – w ogóle nie występuje w znanych nam dokumentach, zaś małdratową spotykamy tylko w jednym wypadku, przy czym należy zaznaczyć, że ustęp dokumentu informujący nas o tego rodzaju dziesięcinie jest interpolowany³²⁴.

Jak już wcześniej zostało zasygnalizowane, w miejscowościach lokowanych na prawie niemieckim *in cruda radice* koloniści uiszczali biskupowi najczęściej dziesięcinę pieniężną oraz małdratową, co było charakterystyczne dla „prawa niemieckiego”. Dla 40 miejscowości dokumenty informują w jakiej postaci płacono dziesięcinę i ile ona wynosiła. W 29 miejscowościach, w tym w 1 mieście – Piwniczna Szyja – płacono tylko dziesięcinę pieniężną w wysokości jednego fertona z łanu (tj. 6 skojców)³²⁵. W pozostałych 8 wsiach i 1 mieście – Krościenku³²⁶ – dziesięcina pieniężna była niższa i wynosiła 2-4 skojców: po 2 skojce płacono w 2 wsiach³²⁷, po 3 w jednej wsi i w Krościenku³²⁸ oraz po 4 skojce w 5-ciu³²⁹.

Na tej podstawie możemy stwierdzić, że dziesięcina płacona w trzech interesujących nas powiatach była właściwie jednolita i wynosiła ferton (6 skojców). Sytuację taką stwierdzamy w 76% wsi, o których posiadamy w źródłach informacje dotyczące jej wysokości, zaś w 37% wszystkich wsi lokowanych. Po jednym fertonie płacono w 22 wsiach królewskich i 1 mieście, w 2 wsiach klasztornych, 2 biskupich i 2 prywatnych³³⁰.

Dziesięcina uiszczana w dwóch postaciach występowała na interesującym nas terenie w trzech osadach³³¹. W dwóch wsiach królewskich płacono ją w postaci pieniężnej i małdratowej: w Skawince po jednym fertonie oraz po jednej miarze pszenicy i owsa³³², w Lubieniu zaś po 3 skojce i także po jednej mia-

³²⁴ ZDM I s. 55.

³²⁵ Patrz tabela 11.

³²⁶ Dla dwóch pozostałych miast źródła nie podają żadnej informacji.

³²⁷ KDM III s. 126; ZDM I s. 87.

³²⁸ KDM I s. 234; MAML s. 1.

³²⁹ KDM I s. 268; ZDM I s. 103; 148; 168; ZDM IV s. 148.

³³⁰ Patrz tabela 11.

³³¹ KDKK I s. 228; KDM I s. 300; KDP III s. 260.

³³² KDP III s. 260.

rze pszenicy i owsa³³³. We wsi biskupiej – Łososina³³⁴ – oddawano ją również w postaci pieniężnej w wysokości jednego fertona oraz snopowej.

Meszne płacono na rzecz plebana w parafii pieniędzmi i w zbożu. Tylko 7 dokumentów informuje nas o wysokości tej daniny. W 4 wsiach płacono po 1 miarze pszenicy i owsa³³⁵, w 1 po 1 miarze żyta i owsa³³⁶, zaś w dwóch pozostałych miejscowościach uiszczano meszne w pieniądzu – w wysokości jednego fertona w Dębnie³³⁷ oraz w Jaśliskach w wysokości jednego skojca³³⁸.

Inne posługi na rzecz Kościoła na podstawie dokumentów nie są nam znane.

Koloniści po upływie wolnizny byli również zobowiązani do pewnych usług na rzecz państwa, najważniejszą z nich była służba wojenna³³⁹. W źródłach spotykamy tylko jedną wieś, której mieszkańcy płacili 2 skojce na wyprawę wojenną sołtysa³⁴⁰.

W miejscowościach, które otrzymały prawo niemieckie i zostały poszerzone o okoliczne nieużytki w ponoszeniu wszelkich ciężarów z małymi wyjątkami występuje jednolitość.

Dla 7 miejscowości (na 21 lokowanych) nie posiadamy żadnych informacji, w związku z tym nie wiemy jakim ciężarom musieli sprostać ich osadnicy³⁴¹. Dla pozostałych 14 miejscowości dokumenty zawierają tę informację.

W 11 wsiach i 1 mieście płacono czynsz tylko w pieniądzu, który w większości, podobnie jak w miejscowościach lokowanych *in cruda radice*, wynosił 8 skojców³⁴², w dwóch po 10 skojców³⁴³, w jednej zaś 9³⁴⁴.

We wszystkich miejscowościach królewskich, dla których posiadamy informacje, czynsz wynosił 8 skojców³⁴⁵, w klasztornych wahał się od 8 do 10

³³³ KDM I s. 300.

³³⁴ KDKK I s. 228.

³³⁵ ZDM I s. 103; 148; 272; 298.

³³⁶ Tamże s. 87.

³³⁷ KDM I s. 234.

³³⁸ AGZ VIII s. 9.

³³⁹ K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 299.

³⁴⁰ KDM I s. 268.

³⁴¹ Patrz tabela 12.

³⁴² Tamże.

³⁴³ KDM s. 233.

³⁴⁴ ZDM I s. 84.

³⁴⁵ Patrz tabela 12.

skojców: w trzech wsiach płacono po 8 skojców³⁴⁶, w dwóch po 10³⁴⁷ i w jednej – 9 skojców³⁴⁸.

W dwóch wsiach prywatnych uiszczano czynsz w pieniądzu i wynosił on również 8 skojców³⁴⁹, natomiast w dwóch pozostałych w różnej postaci: w Ostrowsku oddawano właścicielowi wsi 8 wiązek lnu i 2 sery³⁵⁰, zaś w Kasinie – 2 metry owsa i 2 sery³⁵¹.

Tab. 12. Wykaz ciężarów w miejscowościach, które otrzymały prawo niemieckie i zostały poszerzone*

Lp.	Rok	Miejscowość	Typ własności	Ciężary na rzecz właściciela wsi						Ciężary na rzecz Kościoła				
				czynsz		honores	robocizny	obiedne	inne	dziesięcina				
				w pieniądzu	w zbożu					pie-niężna	małdra-towa	snopo-wa	meszne	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1	1334	Ujazd, Wróblowa	klaszt.	10 sk.					2		6 sk. 1 fert			
2	1336	Gródek, Glinik Przydonica	król.	brak danych										
3	1338	Opalana	pryw.	8 sk.		P. B. N. - 1 fert			2					
4	1345	Zborowice	klaszt.	8 sk.		P. B. N. - 1 gr			2		1 fert			
5	1347	Janowice	król.	brak danych										
6	1348	Ciężkowice	król.	8 sk.					2 lub 1 fert		1 fert			
7	1351	Siedliska	klaszt.	9 sk.			2 razy w roku uprawa ziemi i inne postugi		2 lub 1 fert		1 fert			
8	1358	Zabrzeż	klaszt.	8 sk.					2					
9	1363	Biecz	król.	brak danych										
10	1364	Przysieki	król.	8 sk.							1 fert			
11	1365	poszerzenie Grybowa	król.	brak danych										
12	1367	Brzyście	król.	8 sk.		P. 20 jaj 2 se- ry					1 fert			
13	1370	Zmiąca	klaszt.	8 sk.										
14	1372	Świdnik	pryw.	8 sk.							1 fert			
15	1383	Kryg	król.	brak danych										

³⁴⁶ KDT I s. 107; KDM III s. 114; ZDM I s. 172.

³⁴⁷ KDM I s. 233.

³⁴⁸ ZDM I s. 84.

³⁴⁹ KDKK II s. 43; KDM III s. 25.

³⁵⁰ ZDM I s. 340.

³⁵¹ ZDM II s. 121.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
16	1389	Klikuszowa	król.	8 sk.									
17	1406	Ostrowsko	pryw.		8 wiąz. lnu, 2 sery	P. cała wieś 16 wiąz. lnu, każdy mieszk. 5 jaj		2 lub 1 fert		3 sk.			
18	1430	Kasina	pryw.		2 me- trey owśa, 2 sery	P. 12 jaj B. N. - piskłę		2 lub 1 fert					

Objaśnienie skrótów: B. N. – Boże Narodzenie; P. – Pascha; fert – ferton; sk. – skojec; wiąz. – wiązek; król. – królewska; klasz. – klasztorna; pryw. – prywatna;

* Miejscowości zawarte w tej tabeli posiadają taką samą liczbę porządkową jak w miejscowości w aneksie, w tabeli zbiorczej II, gdzie jest podane źródło, z którego zaczerpnięto informacje.

Z 5 dokumentów dowiadujemy się, co oddawano panu w postaci *honores*. W dwóch wsiach płacono w pieniądzu: w Opalanej na Wielkanoc i Boże Narodzenie po jednym fertonie³⁵², zaś w Zborowicach po 1 groszu z każdego łąnu³⁵³. W trzech pozostałych miejscowościach właściciel otrzymywał w naturze: w Brzyście tylko na Wielkanoc – 20 jaj i 2 sery z każdego łąnu³⁵⁴, w Ostrowsku również na te same święta: 16 wiązek lnu od całej wsi i po 15 jaj z każdego łąnu³⁵⁵, w Kasinie zaś na Boże Narodzenie osadnicy oddawali piskłę, a na Wielkanoc po 12 jaj z każdego łąnu³⁵⁶.

Trzy razy w roku odbywały się wielkie sądy, w czasie których przyjmowano pana wsi lub jego wysłannika.

Tylko jeden dokument z tej grupy podaje informację, kiedy się one odbywały: „in die Agathe (5 II), tertia die post diem Sancti Johannis baptiste (27 VI), in octava s. Francisci (12 X)”³⁵⁷. Koloniści byli zobowiązani do udzielenia panu 2 obiadów (jeden przygotowywał sołtys), lub zapłacenia za każdy po jednym fertonie. W tym wypadku panuje całkowita jednolitość, gdyż wszystkie osady, o których posiadamy w źródle informację, płaciły po jednym fertonie³⁵⁸.

³⁵² KDM III s. 25.

³⁵³ KDT I s. 107.

³⁵⁴ KDM III s. 204.

³⁵⁵ ZDM I s. 340.

³⁵⁶ ZDM II s. 121.

³⁵⁷ KDM III s. 25.

³⁵⁸ Patrz tabela 11.

Do jakich usług na rzecz właściciela wsi byli zobowiązani jeszcze osadnicy, dowiadujemy się z jednego dokumentu wystawionego dla wsi Siedliska³⁵⁹, w której mieszkańcy dwa razy w roku na wiosnę i jesienią powinni zorać pługiem pańską ziemię, nawieźć nawóz na pole, pielęgnować owies, reperować drogi oraz restaurować zapory wybudowane na rzece dla łowienia ryb, a także wykonywać inne prace.

Mieszkańcy wspomnianych wsi byli również zobowiązani do uiszczania dziesięciny na rzecz Kościoła. W dokumentach spotykamy tylko dziesięcinę pieniężną, która prawie dla wszystkich wsi wynosiła po jednym fertonie³⁶⁰, z wyjątkiem jednej – Ostrowska – gdzie oddawano biskupowi 6 groszy, czyli 3 skojce³⁶¹. Dla 12 wsi nie posiadamy żadnych informacji o dziesięcinie. W 8 wsiach płacono po 1 fertonie i w 1 – 3 skojce³⁶². O innych rodzajach dziesięciny i o mesznie, jak również i innych świadczeniach uiszczanych na rzecz państwa, źródła nie podają żadnych informacji.

3. S o ł t y s i

Najbardziej przywilejowaną grupę społeczną w miejscowościach lokowanych na prawie niemieckim stanowili we wsiach sołtysi, zaś w miastach wójtowie. Sołtysiem bądź wójtem zostawał z reguły osadźca, który zawierał z właścicielem wsi lub miasta umowę lokacyjną³⁶³. Przy odbieraniu tego przywileju płacił on zwykle panu pewną sumę pieniężną³⁶⁴. W zebranych przez nas dokumentach spotykamy się tylko z jednym takim wypadkiem, gdzie wójt za otrzymane wójtostwo w 1348 r. w Krościenku zapłacił 70 marek³⁶⁵.

Urząd sołtysa czy wójta był dziedziczny³⁶⁶. Warto zastanowić się nad pochodzeniem etnicznym i terytorialnym osób piastujących te urzędy w południowej części województwa krakowskiego.

Jakiej narodowości byli sołtysi nie możemy na podstawie źródeł stwierdzić jednoznacznie, gdyż dokumenty ten fakt przemilczają, zaś z analizy ich imion nie wyciągniemy prawdziwych wniosków, ponieważ to samo imię mógł nosić

³⁵⁹ ZDM I s. 84.

³⁶⁰ Patrz tabela 12.

³⁶¹ ZDM I s. 340.

³⁶² Patrz tabela 12.

³⁶³ R u t k o w s k i, jw. s. 75.

³⁶⁴ M a s ł o w s k i, jw. s.271; W. R u s i ń s k i. *Rozwój gospodarczy ziem polskich w zarysie*. Wyd. 3. Warszawa 1973 s. 43.

³⁶⁵ MAML s. 1.

³⁶⁶ R u s i ń s k i. *Rozwój gospodarczy* s. 43; T e n ż e. *Zarys historii gospodarczej Polski na tle dziejów gospodarczych powszechnych*. Wyd. 3. Warszawa 1986 s. 30-31.

zarówno Niemiec, Polak, Węgier jak i członek innej narodowości. W tabeli zbiorczej zawarliśmy wykaz imion sołtysów i wójtów³⁶⁷. Najczęściej w źródłach występuje: Nicolaus – aż 16 razy, 10 razy Johannus, 9 razy Petrus, po 3 razy: Jacobus i Mathias oraz po 2 razy: Michael, Sestremilon, Niclon i Andreas, są to głównie imiona chrześcijańskie.

Pozostałych 28 imion spotykamy w dyplomach tylko raz (Briccius, Urbanus, Henricus, Tylmanus, Gerassius, Barthconus, Paulus, Hermanus, Hauconus, Hdzudus, Pribconus, Janussius, Nedanus, Domaslaus, Cunadus, Imramus, Goszczius, Abraha, Radostan, Myczko, Oberwinus, Philippus, Clemens, Dobeslaus, Dominicus, Tylko, Thomas, Katharina)³⁶⁸.

W związku z powyższym zajmiemy się jedynie pochodzeniem terytorialnym sołtysów, postaramy się odpowiedzieć na pytanie, czy były to siły miejscowe, pochodzące z południowej części województwa krakowskiego, czy też na te tereny przybyli oni z innych okolic.

Tab. 13. Pochodzenie terytorialne sołtysów i wójtów w ramach poszczególnych własności

Typ własności	Z południowej części woj. krakowskiego				Spoza terenu lokowanego	Z zagranicy	Nie zidentyfikowane	Nie podane	Ogółem
	powiaty			razem					
	biecki	sąddecki	szczyrzycki						
królewska	6	9	3	18	6	1	2	35	62
klasztorna	–	–	–	–	–	–	–	9	9
prywatna	–	2	–	2	–	–	–	2	4
biskupia	–	–	–	–	1	–	–	1	2
ogółem	6	11	3	20	7	1	2	47	77
					30				

Dla 72 miejscowości lokowanych *in cruda radice* źródła wymieniają 77 sołtysów bądź wójtów³⁶⁹. W dwóch wypadkach sołtys był jeden dla kilku wsi. Dla czterech wsi lokowanych w 1359 r. Jan Claudisch³⁷⁰ oraz dla 7 wsi powstałych w 1409 r. Andrea Leybenthal³⁷¹. Zdarzało się też, że jedna wieś miała dwóch i więcej sołtysów, często należeli oni do tej samej rodziny. Na badanym terenie spotykamy 14 takich miejscowości (Jasienica, Iwkowa, Słowikowa Wola, Tylmanowa, Nowa Wola Królowa, Rzepiennik Strzyżewski, Rze-

³⁶⁷ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1 i 2.

³⁶⁸ Imiona podaliśmy w takim brzmieniu w jakim występują w źródłach.

³⁶⁹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

³⁷⁰ ZDM I s. 116.

³⁷¹ KDM IV s. 117.

piennik Marciszewski, Binarowa, Ołpiny, Andrzejówka, Cietrzewina, Kamionka pod Brzyską, Żurowa, Mszana)³⁷². Tylko 2 dokumenty nic nie wspominają o sołtysach³⁷³.

Na podstawie źródeł znane nam jest pochodzenie terytorialne 31 sołtysów bądź wójtów³⁷⁴. Tylko dla czterech osad podane jest pochodzenie dwóch sołtysów³⁷⁵, przy czym w Jasienicy jednego z nich nie możemy zidentyfikować, drugi zaś pochodził z Grochocic lub Grochowic³⁷⁶, w Rzepienniku Marciszewskim obaj pochodzili z Tymowej³⁷⁷ oraz w sąsiednim Rzepienniku Strzyżewskim z Woli Chynowskiej³⁷⁸, w Mszanie zaś z Biecza³⁷⁹.

Nie posiadamy żadnych informacji o pochodzeniu sołtysów we wsiach klasztornych, brak również danych na ten temat dla 35 wsi królewskich, dwóch prywatnych i jednej biskupiej³⁸⁰.

Jak zauważamy w tabeli 13 najwięcej sołtysów – 20 na 30 podanych w dokumentach – było miejscowych, tj. pochodziło z południowej części województwa krakowskiego, co stanowiło 67% znanych sołtysów, zaś 26% wszystkich. Jedenastu pochodziło z powiatu sądeckiego, sześciu z bieckiego oraz trzech ze szczyrzyckiego.

Osiemnastu z nich posiadało swoje sołectwa we wsiach królewskich, czyli 67% znanych sołectw i 29% wszystkich w ramach tej własności, dwóch zaś w dobrach prywatnych.

Władcy sprowadzili 6 sołtysów spoza terenu lokowanego: dwóch z Woli Chynowskiej na Mazowszu³⁸¹ i po jednym z Cieszyna³⁸², z Nysy³⁸³, z Krakowa³⁸⁴ oraz z Grochocic (pow. opatowski)³⁸⁵ lub z Grochowic (koło Ząbkowic na Śląsku), zaś biskupi jednego z Zaborowia (pow. radomski)³⁸⁶. Jeden wójt przybył z zagranicy, z Węgier, i otrzymał w 1366 r. wójtostwo od

³⁷² Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

³⁷³ Tamże.

³⁷⁴ Tamże.

³⁷⁵ Tamże.

³⁷⁶ ZDM I s. 46.

³⁷⁷ ZDM IV s. 85.

³⁷⁸ ZDM I s. 59.

³⁷⁹ KDM I s. 359.

³⁸⁰ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

³⁸¹ ZDM I s. 59.

³⁸² Tamże s. 132.

³⁸³ Tamże s. 166.

³⁸⁴ KDM IV s. 117.

³⁸⁵ ZDM I s. 46.

³⁸⁶ KDKK I s. 228.

króla w Jaśliskach³⁸⁷. Pochodzenia dwóch sołtysów sprowadzonych przez monarchę nie udało się nam zidentyfikować, wspomnianego już wcześniej dla wsi Jasienica³⁸⁸ oraz dla wsi Skawinka z 1359 r.³⁸⁹

Jak wynika z powyższych rozważań, sołtysami zostawali głównie mieszkańcy południowej części województwa krakowskiego. Z tego terenu trzech sołtysów pochodziło z Biecza³⁹⁰, czterech z Sącza³⁹¹ prawdopodobnie Starego, dwóch z Tymowej³⁹² oraz dwóch z Tworkowej Woli³⁹³, która leżała w pobliżu Tymowej.

Sytuacja materialna sołtysów przedstawiała się nad wyraz korzystnie. Otrzymywali oni kilkułanowe gospodarstwa wolne od wszelkich czynszów oraz, z nielicznymi wyjątkami, wolne od dziesięciny.

Na badanym terenie gospodarstwa sołeckie wahały się od 0,5 do 8 łąnów³⁹⁴. Najczęściej jednak spotykamy dwułąnowe gospodarstwa, których było na tym obszarze 29, co stanowiło 40% wszystkich lokacji. Następnie 10 czterołąnowych, 5 – sześciółanowych, 4 – ośmiołąnowe, po 2 gospodarstwa 3 i 1-łąnowe i po jednym półtora i półłąnowym. Dla 18 wsi źródła nie podają wielkości zagrody sołeckiej.

W 4 osadach, oprócz wyżej wspomnianych ról, sołtysi otrzymywali jeszcze po szóstym łąnie³⁹⁵, co było uzależnione od wielkości zakładanej wsi. We wsi Jastrzębie³⁹⁶ sołtys uzyskał 2 łąny osobno oraz każdy szósty łąn. Wspomniana osada miała być lokowana na 40 łąnach. Dzięki temu otrzymał on jeszcze 6 łąnów. W sumie jego gospodarstwo miało wynosić 8 łąnów. Podobnie w dwóch pozostałych: w Kąsnej³⁹⁷ przyznano sołtysowi 12 łąnów (lokowano wieś na 60 łąnach, każdy szósty łąn daje w sumie 10 łąnów plus 2 osobno) oraz w Ołpinach³⁹⁸ – 20 łąnów (osada powstała na 100 łąnach, czyli 16 łąnów plus 4 osobno). Wszystkie te łąny były wolne od czynszów. Z kolei we

³⁸⁷ AGZ VIII s. 9.

³⁸⁸ ZDM I s. 46.

³⁸⁹ KDP III s. 260.

³⁹⁰ KDM I s. 359; KDM III s. 81.

³⁹¹ AGZ III s. 3; KDM I s. 240; KDM III s. 236; ZDM I s. 116.

³⁹² ZDM IV s. 85.

³⁹³ KDM I s. 280; KDM III s. 79.

³⁹⁴ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

³⁹⁵ ZDM I s. 46; 55; 77; KDKK I s. 240.

³⁹⁶ ZDM I s. 77.

³⁹⁷ Tamże s. 55.

³⁹⁸ KDKK I s. 240.

wsi Jasienica³⁹⁹ sołtys otrzymał 2 łany wolne od czynszu i 10 dodatkowych, za które musiał płacić czynsz (szósty łan, osada lokowana na 60 łanach).

Z powyższych rozważań wynika, że wielkość gospodarstwa sołeckiego była uzależniona od wielkości wsi, choć nie zauważamy stałych reguł. Dla 51 miejscowości źródła podają na ilu łanach miały one powstać⁴⁰⁰. Wielkość ich była różna, wynosiła od 12 do 200 łanów. Najczęściej spotykamy się z osadami lokowanymi na obszarze wynoszącym od 40 do 100 łanów. Takich wsi było 34⁴⁰¹. Powierzchnię większą niż 100 łanów miało tylko 5 miejscowości⁴⁰², w tym jedno miasto Jaśliska (200 łanów)⁴⁰³, zaś mniejszą – 12⁴⁰⁴. Jodłowa Góra została założona na 100 łanach⁴⁰⁵, zaś dla pozostałych dwóch miast źródła nie podają informacji.

W ramach własności klasztornej, biskupiej i prywatnej wielkość gospodarstwa sołeckiego była najczęściej jednolita i wynosiła od 0,5 do 2 łanów, z przewagą dwułanowych. Największą rozpiętość spotykamy w miejscowościach królewskich, gdzie sołtys otrzymywał 1-8 łanów, połowę stanowią również gospodarstwa dwułanowe⁴⁰⁶.

Oprócz ról wolnych od czynszów sołtys otrzymywał również prawo wybudowania młyna wodnego, w zależności od potrzeby jedno lub dwukołowego, karczmy, browaru. Jego własność stanowiły również jatki piekarskie, mięsne, szewskie, krawieckie, rzemieślnicze. Otrzymywał również staw rybny, ogrody oraz skotnicę dla owiec. Wolno mu było zakładać barcie oraz polować na dzikie zwierzęta i ptaki jak również łowić ryby. Jeżeli zakładana miejscowość była lokowana na większej ilości łanów, to wyżej wspomnianych dóbr sołtys posiadał więcej nie płacąc czynszu. W miastach wójt dodatkowo otrzymywał zezwolenie na wybudowanie łaźni oraz wszelkiego rodzaju sklepów i kramów⁴⁰⁷.

Sołtys przewodniczył w sądzie wiejskim, który odbywał się 3 razy w roku oraz kierował samorządem gminy. Miał obowiązek zbierania dla pana od osadników czynszu i innych danin. Dla siebie zaś zatrzymywał 1/6 opłat z czynszu

³⁹⁹ ZDM I s. 46.

⁴⁰⁰ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

⁴⁰¹ Tamże.

⁴⁰² Tamże.

⁴⁰³ AGZ VIII s. 9.

⁴⁰⁴ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

⁴⁰⁵ KDP III s. 233.

⁴⁰⁶ Patrz aneks – tabela zbiorcza 1.

⁴⁰⁷ Informacje te są zawarte prawie we wszystkich dokumentach.

i 1/3 kar sądowych⁴⁰⁸ oraz z dwóch dokumentów dowiadujemy się, że otrzymywał także 1/3 tzw. gajowego⁴⁰⁹.

W jednym dokumencie, znanym nam tylko z tłumaczenia wydawcy, czytamy, że sołtys otrzymywał dla siebie 1/3 zbieranego czynszu, czyli o połowę więcej niż w każdej innej miejscowości⁴¹⁰.

Na wielkie sądy, które – jak wcześniej zostało wspomniane – odbywały się 3 razy w roku, przyjeżdżał właściciel wsi lub jego wysłannik, osadnicy oraz sołtys mieli obowiązek przyjąć go i udzielić mu *prandium* chłopci – 2 razy, sołtys zaś – jeden raz, bądź można było zamienić je na ekwiwalent pieniężny. Sołtys płacił tyle co osadnicy⁴¹¹.

Sołtysi i wójtowie, mimo że posiadali swoje role, byli często wolni od dziesięciny⁴¹². Tylko w dwóch dokumentach posiadamy informacje, że uiszczali oni tę opłatę. W Krościenku wójt oddawał biskupowi 3 skojce⁴¹³, zaś we wsi biskupiej – Czerwony Potok – 4 skojce⁴¹⁴.

Sołtysi również byli zobowiązani do płacenia mesznego razem z kmieciami⁴¹⁵. Obowiązywała ich służba wojenna, nie tylko osobiście, ale także w towarzystwie jednego uzbrojonego człowieka⁴¹⁶.

W przywilejach lokacyjnych nie tylko zwracano uwagę na obowiązek służby wojskowej, ale równocześnie oznaczano rodzaj uzbrojenia wójtów i sołtysów oraz towarzyszących im kmieci w czasie wyprawy. Głównie interesowano się jakością i wartością konia, oceniając go często w dokumentach jako *competens* (odpowiedni)⁴¹⁷ lub *bonus* (dobry)⁴¹⁸, albo też podając jego wartość w kwocie wynoszącej przeważnie od 3 do 6 marek. W trzech dokumentach posiadamy informacje, że wartość konia miała wynosić 6 marek⁴¹⁹, w trzech – 5 marek⁴²⁰, w dwóch – 4 marki⁴²¹ oraz w jednym – 3 marki⁴²².

⁴⁰⁸ Jw.

⁴⁰⁹ KDM I s. 275; 300.

⁴¹⁰ ZDM I s. 87.

⁴¹¹ Patrz poprzedni podrozdział.

⁴¹² K a c z m a r c z y k. *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej* s. 152.

⁴¹³ MAML s. 1.

⁴¹⁴ KDCK II s. 114.

⁴¹⁵ Patrz poprzedni podrozdział.

⁴¹⁶ KDCK I s. 240; KDM I s. 268; KDM III s. 60; 68; 79; KDP III s. 223; ZDM I s. 55; 68; 69; 77; 97; 132; ZDM IV s. 85.

⁴¹⁷ KDM III s. 81; 320; ZDM I s. 55; 168.

⁴¹⁸ AGZ III s. 12, (KDP III s. 223); KDM I s. 268; KDM III s. 69; KDM IV s. 22.

⁴¹⁹ KDCK I s. 240; ZDM IV s. 148; 161.

⁴²⁰ ZDM I s. 131; 132; 192.

⁴²¹ KDM I s. 359; KDM III s. 236.

Sołtysi, wójtowie i towarzyszący im kmiecie w czasie wyprawy wojennej byli odziani w pancerze, zbroję, hełm, kuszę, łuk ze strzałami oraz oszczep⁴²³.

Zdarzało się, że jedno sołectwo dzierżyło dwóch właścicieli równocześnie, w takim wypadku służbę wojskową odbywali na zmianę⁴²⁴.

W dokumentach spotykamy się również z takim wypadkiem, że sołtys, albo brał udział w wyprawie wojennej na koniu i był uzbrojony w kuszę, albo płacił 3 marki⁴²⁵, innym razem zaś, zamiast służby wojskowej płacił na rzecz każdej wyprawy kwotę pieniężną wynoszącą 1-2 marek⁴²⁶.

We wsiach oraz miastach, które otrzymały prawo niemieckie i zostały w wyniku akcji kolonizacyjnej poszerzone o okoliczne tereny, również uprzywilejowaną warstwę społeczną stanowili sołtysi i wójtowie.

Tylko w jednym dokumencie mamy podaną informację, że sołtys za otrzymane sołectwo zapłacił 10 marek⁴²⁷, czyli siedem razy mniej niż wójt za Krościenko (70 marek)⁴²⁸.

W tych miejscowościach sołtysi i wójtowie stanowili głównie siły miejscowe, co obrazuje poniższa tabela.

Tab. 14. Pochodzenie sołtysów i wójtów w ramach poszczególnych własności

Typ własności	Z południowej części województwa krakowskiego				Spoza południowej części woj. krakowskiego	Nie zidentyfikowane	Nie podane	Ogółem
	powiaty			razem				
	biecki	sąddecki	szczyrzycki					
królewska	–	4	1	5	–	–	2	7
klasztorna	–	–	–	–	1	1	5	7
prywatna	–	3	–	3	–	1	1	5
biskupia	–	–	–	–	–	–	–	–
ogółem	–	7	1	8	1	2	8	19
					11			

⁴²² ZDM I s. 148.

⁴²³ AGZ III s. 12 (KDP III s. 223); KDKK I s. 240; KDM I s. 268; 272; 275; 300; 329; 355; KDM III s. 60; 68; 69; 79; 126; 236; 320; KDM IV s. 22; KDT I s. 126; MAML s. 1; ZDM I s. 55; 68; 69; 77; 97; 103; 116; 132; 134; 148; 168; 192; 272; 298; ZDM IV s. 85; 87; 148; 161; ZDM VI s. 42.

⁴²⁴ KDM I s. 359.

⁴²⁵ Tamże s. 300.

⁴²⁶ KDM III s. 111; KDP III s. 260.

⁴²⁷ KDM III s. 114.

⁴²⁸ MAML s. 1.

Na 19 sołtysów, którzy przybyli do miejscowości lokowanych na prawie niemieckim, dla jedenastu źródła podają ich terytorialne pochodzenie⁴²⁹. Ośmiu z nich było miejscowych⁴³⁰, tj. pochodziło z południowej części województwa krakowskiego, co stanowiło 44% wszystkich sołtysów i wójtów, zaś 73% sołtysów, o których pochodzeniu informują nas dokumenty.

Tylko jeden z nich został sprowadzony spoza interesującego nas obszaru, z Lipnika koło Żywca⁴³¹, pochodzenia dwóch nie udało nam się ustalić⁴³². Należy tu wspomnieć, że dokumenty dotyczące czterech miejscowości nic nie wspominają o sołtysach⁴³³.

W ramach własności królewskiej nie posiadamy żadnej informacji dotyczącej pochodzenia dwóch sołtysów⁴³⁴, natomiast pięciu pozostałych było miejscowych, czterech z nich pochodziło z powiatu sądeckiego⁴³⁵, w tym trzech ze Starego Sącza⁴³⁶.

Własność klasztorna lokowała 5 wsi, w których urzędowało 7 sołtysów⁴³⁷, jeden z nich, jak wcześniej zostało wspomniane, przybył na te tereny z Lipnika koło Żywca⁴³⁸. Jednego z nich nie mogliśmy zidentyfikować⁴³⁹, zaś źródła przemilczają pochodzenie pięciu sołtysów⁴⁴⁰.

Właściciele prywatni w swoich dobrach również nadawali sołectwa miejscowym ludziom. Trzech sołtysów pochodziło z południowej części województwa krakowskiego, z powiatu sądeckiego⁴⁴¹, przy czym dwóch siedziało na jednym sołectwie⁴⁴². Jednego nie zidentyfikowaliśmy⁴⁴³, zaś dla trzech nie posiadamy w źródłach żadnej informacji na ten temat⁴⁴⁴.

Sytuacja materialna sołtysów i wójtów również w tych miejscowościach wyglądała korzystnie. Otrzymywali oni od właściciela wsi od 1 do 8 łanów

⁴²⁹ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

⁴³⁰ Tamże.

⁴³¹ KDT I s. 107 (KDP III s. 215).

⁴³² ZDM I s. 84; ZDM II s. 121.

⁴³³ KDM III s. 161; 187; 350; ZDM I s. 60.

⁴³⁴ KDM III s. 204.

⁴³⁵ KDM III s. 71; KDM IV s. 25; ZDM I s. 146.

⁴³⁶ KDM III s. 71; ZDM I s. 146.

⁴³⁷ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

⁴³⁸ KDT I s. 107 (KDP III s. 215).

⁴³⁹ ZDM I s. 84.

⁴⁴⁰ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

⁴⁴¹ KDCK II s. 43; ZDM I s. 340.

⁴⁴² KDCK II s. 43.

⁴⁴³ ZDM II s. 121.

⁴⁴⁴ KDM III s. 25; ZDM I s. 60.

wolnych od czynszów⁴⁴⁵. Największe gospodarstwa posiadali sołtysi w ramach własności królewskiej, od 2 do 8 łanów⁴⁴⁶, w klasztornej 2-6 łanów⁴⁴⁷. We wsi, w której sołtys otrzymał 6 łanów, w przywileju lokacyjnym podano, że 4 otrzyma on na polach uprawnych, a 2 w lesie, który musi dopiero wykarczować⁴⁴⁸. Najmniejsze role sołeckie były we wsiach, które stanowiły własność prywatną – od 1 do 3 łanów⁴⁴⁹; we wsi Kasina sołtys otrzymał 3 łany, przy czym 2 na polu już wykarczowanym i jeden w lesie mającym być karczowanym⁴⁵⁰, zaś w Świdniku posiadłość sołtysa wynosiła półtora łana: jeden na starych polach i pół w lesie⁴⁵¹.

Obok gospodarstw wolnych od czynszu tu także posiadali oni inne dobra, jak we wsiach i miastach lokowanych *in cruda radice*⁴⁵².

Sołtys zatrzymywał dla siebie również 1/3 z kar sądowych oraz 1/6 z opłat czynszowych.

W tej grupie wsi nie spotykamy w dokumentach, aby sołtysi bądź wójtowie płacili dziesięcinę. W jednej tylko wsi źródło podaje nam, że sołtys był zobowiązany do płacenia meszngo, które wynosiło 6 miar pszenicy, 6 miar owsa oraz 6 groszy⁴⁵³.

Sołtysi i wójtowie brali udział w wyprawie wojennej, podczas której podlegali takim samym obowiązkom jak we wsiach lokowanych *in cruda radice*⁴⁵⁴, wartość konia zaś wahała się od 4 do 6 marek⁴⁵⁵. Służbę wojenną mogli zamienić na ekwiwalent pieniężny wynoszący od 1/2 do 2 marek⁴⁵⁶.

*

W niniejszej pracy badaliśmy rozwój osadnictwa na prawie niemieckim *in cruda radice* w południowej części województwa krakowskiego, w trzech powiatach: bieckim, sądeckim i szczyrzyckim, w latach 1334-1434.

⁴⁴⁵ Patrz aneks – tabela zbiorcza 2.

⁴⁴⁶ KDM III s. 71; 204; KDM IV s. 25; ZDM I s. 146.

⁴⁴⁷ KDM I s. 233; KDT I s. 107 (KDP III s. 215), ZDM I s. 84; 172.

⁴⁴⁸ ZDM I s. 84.

⁴⁴⁹ KDCK II s. 43; ZDM I s. 340; ZDM II s. 121.

⁴⁵⁰ ZDM II s. 121.

⁴⁵¹ KDCK II s. 43.

⁴⁵² Patrz s. 62.

⁴⁵³ ZDM I s. 340.

⁴⁵⁴ Patrz s. 63-64.

⁴⁵⁵ ZDM I s. 84; 165.

⁴⁵⁶ KDM IV s. 25; ZDM II s. 121.

Na 200 powstałych miejscowości na tzw. prawie niemieckim, 72 były lokowane na surowym korzeniu, co stanowiło 36% wszystkich lokacji. Jeżeli do tej liczby dodamy 21 osad poszerzonych w wyniku zdobywania dla uprawy nowych terenów, to w sumie otrzymamy 93 miejscowości (prawie połowę), które nie tylko otrzymały nowy ustrój społeczno-gospodarczy, ale również przyczyniły się do wzrostu nowego osadnictwa i zwiększenia gruntów uprawnych.

Na podstawie źródeł wykazaliśmy, że nowe wsie powstawały głównie na terenach leśnych, dotychczas nie zagospodarowanych.

Najwięcej nowych osad zostało założonych w powiecie bieckim, na terytorium dawnej puszczy przygranicznej.

Inaczej niż na innych ziemiach polskich, największe zainteresowanie osadnictwem przejawiali królowie. Zdecydowanie wyróżniał się tu Kazimierz Wielki. Najwięcej nowych wsi i wszystkie miasta założono w dobrach królewskich (57), znacznie mniej w prywatnych i klasztornych (7 i 6), a tylko dwie w biskupich.

Przytoczone dane nie odzwierciedlają jednak rzeczywistych stosunków panujących na interesującym nas obszarze. Są one raczej odbiciem procesu w źródłach, których fragmentaryczne zachowanie nie pozwoliło na wierne odtworzenie przebiegu lokacji miejskich i wiejskich *in cruda radice*. Niemniej jednak powyższe liczby możemy traktować jako wskaźnik orientujący nas w natężeniu akcji osadniczej.

Przedstawiliśmy także przywileje i obowiązki sołtysów oraz świadczenia ludności. Zwróciliśmy uwagę na pochodzenie terytorialne sołtysów, pozostawiając jako sprawę nadal otwartą badanie ich pochodzenia etnicznego, sporządziliśmy jednak wykaz ich imion. Być może, że na tej podstawie będzie można wyjaśnić wspomniany problem.

Omawiana rozprawa w pewnym sensie jest kontynuacją badań rozpoczętych przez A. Gąsiorowskiego, ale dotyczy tylko południowej części województwa krakowskiego i tylko *in cruda radice*.

Nie opracowana pozostaje w tym samym czasie, tj. od 1334 do 1434 r., północna część województwa krakowskiego oraz województwo sandomierskie. Podobnej monografii nie otrzymało również sąsiednie województwo ruskie.

Być może w przyszłości ziemie te doczekają się analogicznego opracowania i dzięki temu zostanie spełniony postulat T. Tyca.

Na podstawie monografii regionalnych ważne byłoby opracowanie, jak rozwijało się osadnictwo na terenie całej Polski.

WYKAZ SRÓTÓW

- AGZ – Akta grodzkie i ziemskie. T. 1-8. Wyd. K. Liske. Lwów 1866-1880.
- KDKK – Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława. T. 1-2. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1874-1883.
- KDM – Kodeks dyplomatyczny Małopolski. T. 1-4. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1876-1905.
- KDmK – Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. T. 1-2. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1879-1882.
- KDP – Kodeks dyplomatyczny Polski. T. 1-3. Wyd. J. Bartoszewicz, A. Muczowski, L. Rzeszczewski. Warszawa 1847-1858.
- KDT – Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego. Wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka. Lwów 1875.
- MAML – Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej 1348-1607. Wyd. A. Prohaska. Lwów 1890.
- PSB – Polski Słownik Biograficzny. T. 1-30. Kraków 1935-1987.
- ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich. T. 1-8. Wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasiowa. Wrocław 1962-1975.

A N E K S

Tabela zbiorcza 1. Lokacje *in cruda radice*

Lp.	Rok	Miejscowość	Powiat	Właściciel	Typ własności	Powierzchnia wsi w łanach	Wolnizna	Imię sołtysa	Pochodzenie sołtysa	Liczba łanów	Źródło
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1334	Iwkowa	sądecki	Jadwiga Łokietkowa	król.	40	20	Briccius Jacobus Petrus		2	ZDM I s. 42
2	1334	Sławikowa Wola	sądecki	Constancia (klaryska)	klaszt.	12	18	Dominicus Sestremilon		1/2	AGZ VII s. 5
3	1335	Dębno	sądecki	Joannes Lesicki, Petrus...	pryw.		20	Urbanus	Grywald	2	KDM I s. 234
4	1335	Jasienica	szczyrzycki	Jadwiga Łokietkowa	król.	60	20	Henricus Petrus	Grochocice lub Grochowice Wola Solpndi	2 + 6-ty	ZDM I s. 46
5	1336	Kamionka Wielka	sądecki	Jadwiga Łokietkowa	król.	100	20	Nicolaus	Sącz	6	KDM III s. 240
6	1336	Tylmanowa	sądecki	Salomea (klaryska)	klaszt.	40	18	Petrus Tylmanus		2	KDM III s. 20
7	1341	las między Moszczenicą a Gaboniem	sądecki	Wisława (klaryska)	klaszt.	20	18	Gerasius			KDM III s. 42

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
8	1343	Nowa Wola Królewa	sądecki	Kazimierz	król.	150		Nicolaus Petrus			ZDM I s. 55
9	1344	Kąsna	biecki	Kazimierz	król.	60	20	Jacobus		2 + 6-ty	ZDM I s. 55
10	1344	Rzepiennik Marciszewski	biecki	Kazimierz	król.	100		Stasco Paulus	lokacja nieudana		ZDM IV s. 81
11	1345	Kamionka	sądecki	Kazimierz	król.	60	16	Nicolaus Kerstan		2	KDM III s. 60
12	1345	Łososina	sądecki	Joannes Grotonis	bisk.	24	18	Barthconus	Zaborowe (pow. Radom)	2	KDKK I s. 228
13	1347	Rzepiennik Marciszewski	biecki	Kazimierz	król.	60		Paulus Nicolaus	Tymowa	2	ZDM IV s. 85
14	1347	Rzepiennik Strzyzewski	biecki	Kazimierz	król.	60	20	Paulus Nicolaus	Wola Chynowska	2	ZDM I s. 59
15	1348	Binarowa	biecki	Kazimierz	król.	60	20	Hermanus Nicolaus		6	KDP III s. 220
16	1348	Kopytowa	biecki	Kazimierz	król.	40	20	Nicolaus	Kopytowa	3	KDM III s. 69
17	1348	Krościenko	sądecki	Kazimierz	król.		20	Hadzudus		4	MAML s. 1
18	1348	Libusza	biecki	Kazimierz	król.	120	20	Jacobus		8	KDP III s. 223
19	1348	Moszczenica	biecki	Kazimierz	król.	80	20	Johannus Herbart		6	ZDM I s. 69

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20	1348	Osobnica	biecki	Kazimierz	król.	110	20	Johannus Tyznar		8	KDM III s. 68
21	1348	Piwiczna Szyja	sądecki	Kazimierz	król.		20	Hanconus	Sącz	2	AGZ III s. 3
22	1348	Stara Stróża	szczyrzycki	Kazimierz	król.	100	20	Pribconus		4	KDM I s. 268
23	1348	Szerzyny	biecki	Kazimierz	król.	64	20	Johannus		6	ZDM I s. 68
24	1349	Borowa	sądecki	Kazimierz	król.	44	20	Nicolaus	Gosprzydowice k. Brzeska	2	ZDM IV s. 87
25	1349	Olpiny	biecki	Kazimierz	król.	100	20	Joannus et Joannus		4+6-ty	KDKK I s. 240
26	1350	Borek	szczyrzycki	Kazimierz	król.	30	20	Mathias		3	KDM I s. 272
27	1350	Jastrzębie	szczyrzycki	Kazimierz	król.	40	20	Janussius	Dobczyce	2+6-ty	ZDM I s. 77
28	1351	Dzierżaniny	sądecki	Kazimierz	król.	60	20	Petrus	Tworkowa Wola	4	KDM III s. 79
29	1351	Nienadowa Wola (Pcim)	szczyrzycki	Kazimierz	król.	100	20	Nedanus		8	KDM I s. 275
30	1351	Sietnica	biecki	Kazimierz	król.	60	20	Johannus	Biecz	4	KDM III s. 81
31	1352	Andrzejówka	sądecki	Kazimierz	król.			Mathias Michael	(tekst nieznan)	2	ZDM I s. 87
32	1353	Cietrzewina	sądecki	Kazimierz	król.	25	4	Domaslaus Petrus		2	ZDM I s. 97
33	1353	Jodłowa Góra	szczyrzycki	Kazimierz	król.	100	20	Cunadus		4	KDP III s. 233
34	1354	Chmielowiec	szczyrzycki	Kazimierz	król.		20	Imramus	Tworkowa Wola		KDM I s. 280

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
35	1356	Muszyńska	sądecki	Kazimierz	król.	118	20	Petrus		6	ZDM I s. 103
36	1357	Szutków	szczyrzycki	Kazimierz	król.	20	wsp.	Sestrzemilon		2	KDM III s. 111
37	1359	Łosie, Zdunya, Ropa Gładyszów	biecki	Jan Gładysz	pryw.		20	Jan Gładysz	Sącz		ZDM I s. 116
38	1359	Ptaszkowa	sądecki	Kazimierz	król.	21	20 10	Nicolaus	Mestcza	2	KDM III s. 126
39	1359	Skawinka	szczyrzycki	Kazimierz	król.	25	20	Joannus	Skrona	1	KDP III s. 260
40	1360	Kamionka (pod Brzyką)	biecki	Joannes (benedyktyn)	klaszt.	50	20 6	Thomas Catherina		2	KDT I s. 187
41	1360	Lubień	szczyrzycki	Kazimierz	król.	70	wsp.	Nicolaus	Uście	2	KDM I s. 300
42	1363	Harkłowa	biecki	Kazimierz	król.	40	16	Nicolaus Czocznar		2	ZDM I s. 134
43	1363	Kłopotnica	biecki	Kazimierz	król.	12	20				KDM III s. 162
44	1363	Lipinki	biecki	Kazimierz	król.	70	wsp.	Michael	Cieszyn	4	ZDM I s. 132
45	1363	Sękowa	biecki	Kazimierz	król.	40	20	Niclon Bulmary		2	ZDM I s. 131
46	przed 1365	Binczarowa	sądecki	Kazimierz	król.						KDM III s. 187
47	1365	Jerzmanów	szczyrzycki	Kazimierz	król.	40	20	Goszczius Ade	Wiśniowa	2	KDM I s. 329
48	1365	Mszana Górna	szczyrzycki	Kazimierz	król.	80		Nicolaus		2	ZDM I s. 148

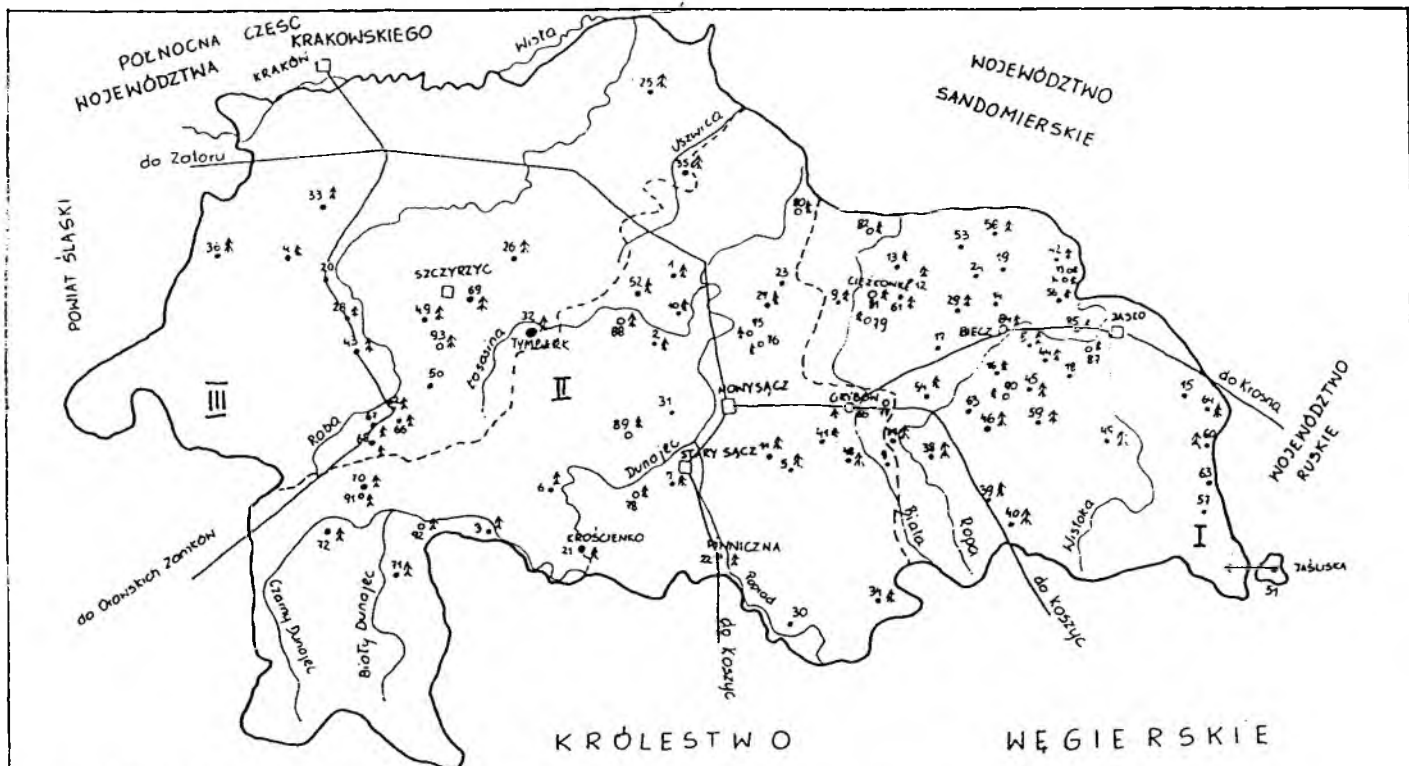
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
49	1366	Jaśliska	biecki	Kazimierz	król.	200	20	Johannus	Henselin	8	AGZ VIII s. 9
50	1367	Krosna	sądecki	Margaretha (klaryska)	klaszt.		7	Abraha		1	KDM III s. 208
51	1368	Żurowa	biecki	Kazimierz	król.		20	Nicolaus Nicoln Meisnerowie		4	ZDM IV s. 148
52	1369	Bystra	biecki	Kazimierz	król.	64	wsp.	Petrus Bocha	Sącz	2	KDM III s. 236
53	1369	Głęboka	biecki	Kazimierz	król.	20	wsp.	Nicolaus	Nysa	2	ZDM I s. 166
54	1369	Lipnica	biecki	Kazimierz	król.	40	20	Andreas	Święcany	2	ZDM I s. 168
55	1369	Mszana	biecki	Kazimierz	król.	50	wsp.	Nicolaus Radoston	Biecz	4	KDM I s. 359
56	1369	Swoszowa	biecki	Kazimierz	król.	40	20	Mathias Ludwor		4	ZDM IV s. 161
57	1377	Męcina	biecki	Elżbieta Węgierska	król.	40	20	Myczko Kothka	Kunow		ZDM I s. 192
58	1378	Wietrznowa Wola	biecki	Conradus (benedyktyn)	klaszt.	36	20	Oberwinus		2	KDM III s. 320
59	1386	Czerwony Potok	biecki	Joannes	bisk.		14	Johannus Colek		11/2	KDKK II s. 114
60	1388	Olszówka	szczyrzycki	Władysław Jagiello	król.	60	20	Philippus		2	KDM IV s. 22

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
61	1388	Siary	biecki	Władysław Jagiełło	król.	24	12	Dobeslaus Socha		2	ZDM VI s. 42
62	1397	Okraglica (Bóbrka)	biecki	Pasco de Scotnik	pryw.		20	Nicolaus Cenker		2	ZDM I s. 272
63	1402	Lipowica	biecki	Johannes, Jacobus z Dukli	pryw.	60	20	Tylko			ZDM I s. 298
64	1409	wsie wokół: Długopola Klikuszowej Szaflarów Mstowa Olszówki Chabówki Ponca	sądecki szczyrzycki	Władysław Jagiełło	król.		22	Andrea Leybenthal	Kraków		KDM IV s. 117
65	1356	Wola Piotrowa (Sietnica 1351)	biecki	Kazimierz	król.		14	Petrus Herbordi	Biecz	4	KDP I s. 213

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
12	1367	Brzyście	biecki	Kazimierz	król.		6	Petrus Stanislaus		2	KDM III s. 204
13	1370	Żmiąca	sądecki	Agnes (klaryska)	klaszt.	11	20 15	Clemens		2	ZDM I s. 172
14	1372	Świdnik	sądecki	Pasco de Brzana	pryw.		20 10	Blasius Philipus	Tworkowa Wola	1 1/2	KDKK II s. 43
15	1383	Kryg	biecki	Jadwiga Andegaweńska	król.						KDM III s. 350
16	1389	Klikuszowa	sądecki	Władysław Jagiełło	król.	60	11	Henricus	Klikuszowa	4	KDM IV s. 25
17	1406	Ostrowsko	sądecki	Jacobus de Ostrowsko	pryw.	o 1 łan		Stanislaus	Ostrowsko	1	ZDM I s. 340
18	1430	Kasina	szczyrzycki	Johannes, Nicolaus de Nie- wiarów	pryw.	24	22 2	Petrus	Wola	3	ZDM II s. 121

Objaśnienia skrótów do tabel zbiorczych:

- bisk. – własność biskupia
- klaszt. – własność klasztorna
- król. – własność królewska
- pryw. – własność prywatna
- wsp. – tylko wspomniana

MAPA LOKACJI NA PRAWIE NIEMIECKIM
 w cruda radice w PŁD. CZĘŚCI
 WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO
 W LATACH 1334-1434

0 3 6 9 km

I — powiat biecki
 II — — — — — sądecki
 III — — — — — szczyrzycki

- granice połonowej części województwa krakowskiego
 - punkty orientacyjne na mapie
 - miasta lokacyjne „in cruda radice”
 - wsie „...”
 - miasta lokacyjne na prawie niemieckim, poszerzone o ordynacje lasy
 - wsie „...”
 - ~ rzeki
 - — — — — drogi
 - ⌘ tereny lasów
 - - - - - granice powiatów
- 4-93 — liczby odpowiadające liczbom porządkowym w załączniku

ZAŁĄCZNIK DO MAPY

1. Iwkowa lokowana w 1334 r.
2. Sławikowa Wola lokowana w 1334 r.
3. Dębno lokowane w 1335 r.
4. Jasienica lokowana w 1335 r.
5. Kamionka Wielka lokowana w 1336 r.
6. Tylmanowa lokowana w 1336 r.
7. wieś między Moszczenicą i Gaboniem lokowana w 1341 r.
8. Nowa Wola Królowa lokowana w 1343 r.
9. Kaśna lokowana w 1344 r.
10. Łososina lokowana w 1345 r.
11. Kamionka Mała lokowana w 1345 r.
12. Rzepiennik Strzyżewski lokowany w 1347 r.
13. Rzepiennik Marciszewski lokowany 1347 r.
14. Binarowa lokowana w 1348 r.
15. Kopytowa lokowana w 1348 r.
16. Libusza lokowana w 1348 r.
17. Moszczenica lokowana w 1348 r.
18. Osobnica lokowana w 1348 r.
19. Szerzyny lokowane w 1348 r.
20. Stara Stróża lokowana w 1348 r.
21. Krościenko lokowane w 1348 r.
22. Piwniczna lokowana w 1348 r.
23. Borowa lokowana w 1349 r.
24. Ołpiny lokowane w 1349 r.
25. Borek lokowany w 1350 r.
26. Jastrzębie lokowane w 1350 r.
27. Dzierżaniny lokowane w 1351 r.
28. Nienadowa Wola (Pcim) lokowana w 1351 r.
29. Sietnica lokowana w 1351 r.
30. Andrzejówka (Jędrzejówka) lokowana w 1352 r.
31. Cietrzewina lokowana w 1353 r.
32. Tymbark (Jodłowa Góra) lokowana w 1353 r.
33. Chmielowiec lokowany w 1354 r.
34. Muszynka lokowana w 1356 r.
35. Szutków lokowany w 1357 r.
36. Skawinka lokowana w 1359 r.
37. Ropa lokowana w 1359 r.
38. Łosie lokowane w 1359 r.
39. Gładyszów lokowany w 1359 r.
40. Zdynia lokowana w 1359 r.
41. Ptaszkowa (Mestcza) lokowana w 1359 r.
42. Kamionka (pod Brzyską) lokowana w 1360 r.

43. Lubień lokowany w 1360 r.
44. Harkłowa lokowana w 1363 r.
45. Lipinki lokowane w 1363 r.
46. Sękowa lokowana w 1363 r.
47. Kłopotnica lokowana w 1363 r.
48. Binczarowa lokowana przed 1365 r.
49. Jerzmanów lokowany w 1365 r.
50. Mszana Górna lokowana w 1365 r.
51. Jaślicka (Wysokie Miasto) lokowane w 1366 r.
52. Krosna lokowana w 1367 r.
53. Żurowa lokowana w 1368 r.
54. Bystra lokowana w 1369 r.
55. Głębocka lokowana 1369 r.
56. Lipnica lokowana 1369 r.
57. Mszana lokowana w 1369 r.
58. Swoszowa lokowana w 1369 r.
59. Męcina lokowana w 1377 r.
60. Wietrznowa Wola lokowana w 1378 r.
61. Czerwony Potok lokowany w 1386 r.
62. Olszówka lokowana w 1388 r.
63. Siary lokowane w 1388 r.
64. Okraglica lokowana w 1397 r.
65. Lipowica lokowana w 1402 r.

wsie koło:

66. Olszówki 67. Chabówki 68. Ponca 69. Mstowa 70. Klikuszowej 71. Szaflarów 72. Długopola	}	lokowane w 1409 r.
73. Ujazd lokowany i poszerzony w 1334 r.
 74. Wróblowa lokowana i poszerzona w 1334 r.
 75. Glinnik lokowany i poszerzony w 1336 r.
 76. Przydonica lokowana i poszerzona w 1336 r.
 77. Gródek lokowany i poszerzony w 1336 r.
 78. Opalana lokowana i poszerzona w 1338 r.
 79. Zborowice lokowane i poszerzone w 1345 r.
 80. Janowice lokowane i poszerzone w 1347 r.
 81. Ciężkowice lokowane i poszerzone w 1348 r.
 82. Siedliska lokowane i poszerzone w 1351 r.
 83. Zabrzez lokowany i poszerzony w 1358 r.
 84. Biecz lokowany i poszerzony w 1363 r.
 85. Przysieki lokowane i poszerzone w 1364 r.

86. Grybów lokowany i poszerzony w 1365 r.
87. Brzyście lokowane i poszerzone w 1367 r.
88. Żmiąca lokowana i poszerzona w 1370 r.
89. Świdnik lokowany i poszerzony 1372 r.
90. Kryg lokowany i poszerzony w 1383 r.
91. Klikuszowa lokowana i poszerzona w 1389 r.
92. Ostrowsko lokowane i poszerzone w 1406 r.
93. Kasina lokowana i poszerzona w 1430 r.

THE FOUNDATIONS ACCORDING TO GERMAN LAW *IN CRUDA RADICE*
IN THE SOUTHERN PART OF THE CRACOW VOIVODSHIP DURING 1334-1434

S u m m a r y

In the present paper we have studied the development of settlements according to German law *in cruda radice* in the southern part of the Cracow voivodship in three administrative districts: the Biecz, the Sącz, and the Szczyrzyce districts during 1334-1434. The paper is in a sense a continuation of the research started by A. Gąsiorowski.

Our main interest was a chronology of the establishment of towns and villages, their territorial location and the owners of estates. These owners were most interested in setting up new settlements in their estates.

We have also presented the privileges and duties of village administrators as well as people's services. We have pointed to the territorial origin of village administrators, leaving to the side as an open matter their ethnic origin. While talking about German law *in cruda radice*, one cannot omit the period of tax exemption which was closely linked with this law.

In 200 localities set up according to the so-called German law 72 were located on the raw root, which made 36 per cent of all foundations. If we add to this figure 21 settlements extended as a result of gaining new areas for agriculture, then we get the total of 93 localities (almost a half). They were not only endowed with a new social-economical system, but also contributed to the increase in new settlements and the enlargement of arable land.

On the basis of sources we have proved that new villages were set up mainly in forest areas, which had not been brought into cultivation before. Most settlements of this type were established in the Biecz administrative district, at the territory of the borderland forest – 33, in the Sącz administrative district – 22, and in the Szczyrzyce administrative district – 17.

The kings were most interested in the development of settlements. Casimir the Great was the most prominent among them (he founded 44 new localities). The largest number of villages and all towns were set up within the royal (57), much less within the private and monastery estates (7 and 6). The bishops, however, were not interested in introducing a new system into their estates. There are only, the sources have it, two foundations of this kind.

A characteristic system of the settlement at new grounds was a 20-year-long period of tax exemption. We find the latter in 42 out of 72 founded localities. In 7 villages set up in 1409 in the mountainous regions their inhabitants were exempted from any services for the period of 22 years. In the remaining cases, however, the periods of exemption were shorter and lasted from 4 to 18 years.

After the time of exemption the settlers were obliged to bear the burden of taxation for the sake of the court, the Church and the State. In the documents we most often find data about the annual rent paid for the sake of the settlement's owner (8 *skojców* per feud) and money and *małdratowy* tithes given to a bishop (most often in money – one *ferton*, and in corn – one measure of rye, oat and wheat).

The data do not reflect, however, the actual relations which were at work at the territory in question. Rather, they reflect a process in its origin whose fragmented character did not allow for any reliable recreation of the course of urban and rural foundation *in cruda radice*. However, the above figures may be treated as an indicators of the intensity of settlement action.

Translated by Jan Kłos